

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

Rochelle C. Dreyfuss – Katherine J. Strandburg (szerk.): *The Law and Theory of Trade Secrecy – A Handbook of Contemporary Research*. Edward Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, USA, 2011; ISBN 978 1 84720 899 6

Az Edward Elgar kiadó szellemitulajdon-védelmi kutatási kézikönyvsorozatának (*Research Handbooks in Intellectual Property*) ötödik része az üzleti titokkal foglalkozik.

Elsőként adódik a kérdés, hogyan kapcsolódhat az üzleti titok a szellemitulajdon-jogokhoz, azaz hova sorolható egyáltalán az üzleti titok? Faludi Gábor megfogalmazásában „[az üzleti titok a jogi védelem rejtélyes oltalmi tárgya. Immateriális vagyoni jószág és a védelem tárgya nem homogén. Kiterjedhet az üzleti tervekbe foglalt egyszerű adatoktól, tényektől vagy tényszerű adatoktól egészen az üzleti tervekig, és a műszaki know-how pedig állhat önállóan, de akár elválaszthatatlan részét is képezheti egy szabadalmi oltalom alatt álló terméknek vagy eljárásnak.”¹ Az üzleti titok a szerzői joghoz hasonlóan formalitásmentesen keletkezik, azaz a védelemhez nincs szükség hatósági eljárásra, a nyilvánosságra hozatallal szemben az üzleti titok lényegi eleme a bizalmasság. Az üzleti titkot egyrészt szokás további típusokra bontani, így különösen gyártási titokra (receptek, gyártási folyamatok, vegyületek) vagy kereskedelmi titokra (üzleti stratégiák, vevői adatbázis, piackutatások), de mindenképp az üzleti titok alá tartozik a *know-how*, azaz a védett ismeret.

Az üzleti titkot indokolt a szellemitulajdon-jogokkal együtt tárgyalni, és érdemes az egyes összefüggéseket tanulmányok keretében feldolgozni. Természetesen a kötetben is találunk több szemléletes példát az üzleti titok meghatározására és a szellemi tulajdonnal való kapcsolatára. Robert G. Bone szerint az üzleti titok a szellemitulajdon-védelem rút kiskacsája (46. oldal), míg Mark A. Lemley az üzleti titkot inkább rejtélynek tekinti, mert szerinte „A bíróságok és a tudósok már több mint egy évszázada küszködnek, hogy kiderítsék, miért védjük az üzleti titkokat. A rejtély nem az, hogy megértsük, hogy az üzleti titok joga mit foglal magába; úgy tűnik, széles körű egyetértés van a jogintézmény alapvető kontúrjairól. ... A rejtély sokkal inkább elméleti: senki sincs egyetértésben abban, hogy az üzleti titok védelme honnan származik, vagy hogyan illeszkedik a jogtudomány szélesebb keretébe. A bíróságok, az ügyvédek, a tudósok és tanulmányírók vitatkoznak azon, hogy vajon az üzleti

¹ Faludi Gábor: Az üzleti titok szabályozása az új magyar Polgári Törvénykönyvben. In: A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2015. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2016, p. 124–125 (az eredeti angolból fordította Timár Adrienn).

titok a szerződés-, a kártérítési, a tulajdon- vagy akár a büntetőjog alkotása-e”² (109. oldal). Lemley is a szellemi tulajdon egyik formájának tekinti. Ugyancsak szellemesen jellemzi az üzleti titkot Graeme B. Dinwoodie, a kötet egyik ajánlását író oxfordi professzor, szerinte ugyanis az üzleti titok gyakran tűnhet a szellemi tulajdon-jogok Hamupipókéjének.

A kötet alapját az Engelberg Center on Innovation Law and Policy és a New York University School of Law közös konferenciáján elhangzott előadások képezik, így szerzőinek affiliációja túlnyomó többségében egyesült államokbeli egyetemekhez köthető, és az általuk feldolgozott jogfejlődés, jogesetek és problémák is elsősorban az Egyesült Államokra jellemzőek.

A kötet szerkesztője *Rochelle C. Dreyfuss* és *Katherine J. Strandburg* professzor. A négy fejezet 21 tanulmányt tartalmaz. Az első fejezet az alapvetésekkel foglalkozik, a második a titoktartás és a megosztás kérdéseit járja körül, a harmadik fejezet tanulmányai az üzleti titok hatását elemzik más közpolitikai területeken, a negyedik fejezet pedig nemzetközi kérdéseket vizsgál.

Az alapvetéseket feldolgozó első fejezet kezdő tanulmánya az üzleti titokra vonatkozó egész kérdéskört találóan Roald Dahl *Karcsi* és a csokoládégyár című regényének történetével helyezi el térben és időben (*1. Trade Secrecy in Willy Wonka's Chocolate Factory.*) *Jeanne C. Fromer* egy látszólag gyermeki történet keretében hívja fel a figyelmet többek között arra, hogy az édességipart átítatja a verseny és az ipari kémkedés. A mesében Vonka Vilmos úr találta fel az el nem olvadó csokoládéfagylaltot, az ibolyaízű vattacukrot, a színjátzó karamellát, az olyan rágógumit, amelynek végig megmarad az íze és a cukor léggömböt. Fromer tanulmányának mintegy fele a Dahl-regény elmesélése, részbeni idézése, ezért nézzük a tanulmányban is hivatkozott rövid részletet az eredeti műből, Borbás Mária fordításában.

„Jócsi nagyapó másnap este folytatja a mesét:

- Tudod, kisunokám, nem is olyan nagyon régen még ezer ember dolgozott Vonka Vilmos úr gyárában. Aztán történt egy napon, hogy Vonka úr egytől egyig valamennyit megkérte, hogy menjen haza, és többet vissza se jöjjön.
- De miért? – ámult Karcsi.
- Hát a kémek miatt.
- Kémek?...
- Kémek. A többi csokoládégyárost ugyanis emésztette a sárga irigység, amiért Vonka úr olyan csudálatos édességet gyárt, és egyre-másra küldözgették a kémeket, hogy lessék el a titkos recepteket. A kémek közönséges, mindennapi munkásnak álcázták

² Trade secret law is a puzzle. Courts and scholars have struggled for over a century to figure out why we protect trade secrets. The puzzle is not in understanding what trade secret law covers; there seems to be widespread agreement on the basic contours of the law. ... Rather, the puzzle is a theoretical one: no one can seem to agree where trade secret law comes from or how to fit it into the broader framework of legal doctrine. Courts, lawyers, scholars and treatise writers argue over whether trade secrets are a creature of contract, of tort, of property, or even of criminal law.

magukat, elszegődtek a Vonka-gyárba, és közben sorra kikémlelték a legeredetibb Vonka-féle különlegességek elkészítésének a módját.

- Aztán visszamentek a gyárosokhoz, és mindent elmeséltek? – kérdi Karcsi.
- Alighanem így történt – bólintott Józsi nagyapó –, hamarosan ugyanis az Yzetlen-féle édességyár piacra dobta a napálló fagyaltot. Aztán előállt Ragach úr a rágógumival, amely többnapi rágás után is megőrzi az ízét. Nemsokára az Émey-féle cukorkagyár jelent meg a futball-labda nagyságúra felfújható cukorlufival. És ez így ment tovább. Vonka Vilmos úr pedig megszagatta szakállát, és imigyen jajveszékelt: 'Szörnyűség! Rettenet! Tönkretesznek! Kémek, kémek mindenütt! Be kell zárnom a gyárat!'³ (3–4. oldal)

Vonka úr az ipari kémkedés megállítása érdekében bezáratta a gyárat, elküldte az összes munkást, és helyettük Lumpaföldről hívta dolgozni az umpa-lumpákat, akik a csokoládébabért cserébe bármilyen munkát hajlandók elvégezni. Így a recepteket egyedül Vonka úr ismerte, a hűséges dolgozók pedig tömegével gyártották a különféle édességeket.

A gyermeki történetnek azonban van némi valóságalapja, ugyanis híres az Egyesült Királyságban a Cadburys és a Rowntrees, az Egyesült Államokban pedig a Mars és a Hershey csokoládégyár évtizedek óta fennálló harca, amelyet egy-egy új íz vagy gyártási folyamat megszerzése érdekében folytatnak egymás ellen. Így például Forrest Mars, a gyáralapító fia az 1930-as években Jean Tobler és Henry Nestlé gyárában dolgozott inkognitóban, hogy tökéletesítse csokoládékészítő tudását, vagy a Bounty szelet ötletét a Mars gyár Peter Paul Candy Factorytól lopta („Almond Joy” szelet). A csokoládégyárak látszólagos skizofrén magatartását jól mutatja a Mars gyár gyakorlata, ahol a teljes gyártási folyamat titokban tartása érdekében soha sem nyújtottak be szabadalmi bejelentést, nehogy a folyamat egy apró lépése is nyilvánosságra kerüljön. Számukra fontosabb egy jól őrzött üzleti titok örökkevalósága, mint a húszéves szabadalmi oltalom. Ugyanígy nem tudni, hogy kik a cégvezetők, nehogy elrabolják valamelyiküket. Ez a történet is jól mutatja az üzleti titkok erejét és gazdasági értékét.

A fejezet további tanulmányai az üzleti titok egyesült államokbeli szabályozásának egy-egy aspektusával foglalkoznak. *Robert Denicola* tanulmánya a szabályozás fejlődését ismerteti (2. *The Restatements, the Uniform Act and the Status of American Trade Secret Law*). A szövetségi szintű szellemi tulajdon-jogi szabályozással ellentétben az üzleti titok a common law-ból fejlődött ki, és csak elszórtan alakult ki állami szintű védelme. Az üzleti titok első közös meghatározását a jogtudomány dolgozta ki az American Law Institute által közzétett úgynevezett Restatementekben, amelyek célja (ma is) a diffúz amerikai jog dogmatikai újrendezése. A jogtudomány definícióját több száz bírósági ítélet hivatkozta, így az a bíró alkotta jog részévé vált. A fejlődés következő lépésének az üzleti titokról szóló mintatörvény megalkotása tekinthető, amelyet 1980 és 2010 között közel 45 állam fogadott el, de ebből a

³ *Roald Dahl*: Karcsi és a csokoládégyár (fordította: Borbás Mária). Park Könyvkiadó, Budapest, 1990, p. 21.

számból is látható, hogy még mindig nem tekinthető egységesnek az üzleti titok védelme az Egyesült Államokban. Denicola bizakodó, hogy jelen kötet is segít rávilágítani arra, hogy az üzleti titok talán többet érdemel, mint a mindössze három oldalból álló jelenlegi mintatörvény. *Robert G. Bone* elemzése elsősorban az észszerű titoktartási óvintézkedésekre irányul, azaz arra, hogy az üzleti titok jogosultja megtegye az észszerűen elvárható intézkedéseket az információ bizalmas jellegének megőrzése érdekében (3. *Trade Secrecy, Innovation and the Requirement of Reasonable Secrecy Precautions*). Bone tanulmánya azonban ennél sokkal többet nyújt, ugyanis röviden összefoglalja az üzleti titok fejlődését 1860-tól napjainkig, kiemelve, hogy az óvintézkedések alapja a formalista tulajdoni elméletekből fejlődött ki (a jogosult tevélegesen magatartása mint „formalizmus”, hasonlóan a szerzői jog korábbi francia és angolszász regisztrációs rendszeréhez), majd kritikai elemzésnek veti alá a modern elméleteket és főbb jogeseteket. *Charles Tait Graves* írása ugyancsak a többszintű és olykor ellentmondásos szabályozást vizsgálja (4. *Trade Secrecy and Common Law Confidentiality: The Problem of Multiple Regimes*). Szerinte ugyanis sem az üzleti titok fogalma, sem a common law szerinti titoktartással való viszonya nincs megfelelően rendezve, főleg, ha egy több államot érintő esettel kerülünk szembe. Graves a megoldást többek között a jogtudomány nagyobb szerepvállalásában, így jogesetelemzésben, több folyóiratcikkben látja, ami szerinte szintén jól tett a szabadalmi jog és szerzői jog fejlődésének az elmúlt években. Graves ezenfelül egy szakjogászok közötti hálózatban vagy szövetségi szintű törvényhozásban lát fantáziát, mely utóbbira azonban kevés esélyt lát. *Mark A. Lemley* írása – némileg ismételve a már korábban írottakat – az üzleti titok szellemi tulajdon-védelmi beágyazottsága mellett érvel (5. *The Surprising Virtues of Treating Trade Secrets as IP Rights*). Szerinte az üzleti titkok ugyanazokat a célokat szolgálják, mint a szabadalom és a szerzői jog: ösztönzik az innovációt és az innováció közzétételét és terjesztését, bár néha meglepő módon szolgálják ezeket a célokat. *Gustavo Ghidini* és *Valeria Falce* szerzőpáros a 2005-ben elfogadott új olasz iparjogvédelmi törvénykönyvről ír, amely az üzleti titkot nevesített szellemi tulajdoni oltalmi formaként szabályozza (6. *Trade Secrets as Intellectual Property Rights: A Disgraceful Upgrading – Notes on an Italian ‘Reform’*). A szerzők reményüket fejezik ki, hogy olyanok is olvassák a tanulmányukat, akik ilyen szabályozási megoldásra szánják el magukat, ugyanis a jogfejlesztésnek eme szerencsétlen irányát senkinek sem tanácsolják. A fejezetet *Michael Risch* tanulmánya zárja, aki az üzleti titok védelmét módszeresen összehasonlítja a szabadalmi, a védjegy-, a szerzői és az adatvédelmi joggal (7. *Trade Secret Law and Information Development Incentives*), elsősorban az egyes oltalmak által biztosított ösztönzők szempontjából.

A második fejezet öt, az üzleti titok megosztásának lehetőségeivel foglalkozó tanulmányt tartalmaz. *Jerome H. Reichman* a titokvédelmet szintén a szellemi tulajdon körébe sorolja, méghozzá olyan oltalmi formaként, amely nem biztosít kizárólagos jogot a jogosultjának (8. *How Trade Secrecy Law Generates a Natural Semicommons of Innovative Know-how*). Reichmann elmélete szerint a hagyományos üzleti titkok az úgynevezett részleges köz-

kincsbe (semicommons) tartoznak, amelyekre más is rájöhet, pl. visszafejtéssel, de mégis elkülönülten oltalmazhatók. *Eric von Hippel* és *Georg von Krogh* a nyílt innováció lehetőségéről ír, ugyanis megkísérlik tanulmányukban megcáfolni azt az állítást, hogy ha nem lenne szabadalmi oltalom, akkor a vállalatok fejlesztéseiket inkább üzleti titokként kezelnék, és nem lépnének ki vele a piacra (9. *Open Innovation and the Private-collective Model for Innovation Incentives*). A nyílt innováció elméletébe tartoznak a nyílt forráskódú szoftverek is, amelyekhez bárki szabadon csatlakozhat és lényegében bárki továbbfejlesztheti az adott terméket vagy szolgáltatást. Hippel és Krogh empirikus kutatásuk révén arra jutnak, hogy az innováció valamilyen szintű megosztása a magánszektor és a közösség között anyagilag és minőségileg is jobban hasznosuló termékeket és szolgáltatásokat (pl. Linux) hoz létre.

Michael J. Madison tanulmánya (10. *Open Secrets*) azzal érvel, hogy az üzleti titok és annak törvényi védelme strukturális szerepet tölthet be a tudásalapú gazdaságokban. A titkot viszonylag rugalmas elemnek tekinti, amely lehetővé teszi a felek és a bíróságok számára, hogy a jog révén határozzák meg mi az, ami titkos, és mi az, ami nyilvános. Madison szerint „az üzleti titok soha nem eredendően titkos vagy nyilvános. A titok titkossága és nyilvánossága attól függ, hogy a titok hogyan épül be a titkok és a titkos információkat fejlesztő vagy használó emberek közötti kapcsolatokba”⁴ (243. oldal). A francia séfek, bűvészek vagy éppen a Google mérnökei által létrehozott információs közlegelő (knowledge commons) nemcsak az adott titkoktól függ, hanem attól az egész normatív közegtől, amelynek maguk is részesei. A nyilvános titkok mentén halad tovább *Geertrui Van Overwalle* gyakorlati szemléletű írása, aki az üzleti titkok megosztására szolgáló licencszerződések lehetséges szerepét vizsgálja elsődlegesen a biotechnológia területén (11. *Uncorking Trade Secrets: Sparking the Interaction between Trade Secrecy and Open Biotechnology*). A szerző arra a megállapításra jut, hogy az együttműködési licencrendszer, különösen a szabadalmi medencék és a nyílt forráskódú rezsimok elősegíthetik a szabadalmaztatott találmányokat kiegészítő know-how-k átadását, és ösztönzőleg hathatnak a nyilvános titkokra.

A harmadik fejezet az üzleti titok hatását dolgozza fel különböző szabályozási területeken. *Pamela Samuelson* professzor olyan, üzleti titokkal kapcsolatos (ritka) jogeseteket elemez, amelyekben az alperes a szólásszabadságra hivatkozva kívánt védekezni (12. *First Amendment Defenses in Trade Secrecy Cases*). *Diane Leenheer Zimmerman* pedig az elmúlt években karambolszerűen egymásra találó üzleti titok és a szerzői jogi elméletek helyzetét vizsgálja (13. *Trade Secrets and the ‘Philosophy’ of Copyright: A Case of Culture Crash*). *Harry First* a versenyjog alkalmazhatóságát vizsgálja az üzleti titok terén a 19. század végétől napjainkig (14. *Trade Secrets and Antitrust Law*). Az általa írt rész ismerteti néhány jogesetet az 1890-es Sherman Anti-trust Act (amerikai versenytörvény) előtti, majd annak elfogadását követő időkből. A joggyakorlatból arra lehet következtetni, hogy a titok jogosultjái-

⁴ A trade secret is never inherently secret or open. The secrecy and openness of the secret depends on how the secret is embedded in relationships among secrets and among those who develop or use the secret information.

nak fontos szerepe van abban, hogy elismertesse és felmérje üzleti titkának innovatív és gazdasági értékét, amellyel képes ellensúlyozni a verseny korlátozásának költségét. A világ egyik legismertebb üzleti titka a Google-kereső algoritmus, amiről sok mindent meg lehet tudni, csak a valódi működési elvet nem. *Frank Pasquale* az internetes keresőmotorok védelmének zavaró következményeiről szóló tanulmányát (15. *The Troubling Consequences of Trade Secret Protection of Search Engine Rankings*) David Stark idézetével kezdi. „A keresés az információs kor jelszava. A sok új információs technológia közül, amelyek átalakítják a munkát és a mindennapi életet, talán nincs semmi erősebb, mint az új keresési technológiák... Míg a gőzgép, az elektromos turbina, a belső égésű motor és a sugárhajtómű hajtotta az ipari gazdaságot, a keresőmotorok az információs gazdaságot táplálják.”⁵ (381. oldal) Írása több példán keresztül próbálja megvilágítani, hogy mindennapi életünket és döntéseinket befolyásolják a különböző keresőmotorok, hiszen kereséskor jellemzően csak az első néhány találatot vesszük számításba, mégis, ha nyilvánosak lennének az algoritmusok, akkor bárki számára nyitva állna az (újabb) manipuláció lehetősége. *David S. Levine* az üzleti titok és a közérdek viszonyát vizsgálja olyan mindennapos eseteken keresztül, mint például egy járműellenőrzéskor használt szonda, amelynek forráskódját a működés ellenőrzése érdekében a gyártó üzleti titokra hivatkozva perben sem kívánta átadni a bíróságnak (16. *The Impact of Trade Secrecy on Public Transparency*). *Mary L. Lyndon* pedig arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy naponta találkozunk az egészség és biztonság terén olyan vegyszerekkel, amelyek nagy része üzleti titokként áll védelem alatt, és ugyan azt lehet róluk tudni, hogy nem mérgezőek, de más információt nehéz megszerezni a gyártóktól (17. *Trade Secrets and Information Access in Environmental Law*). *Rebecca S. Eisenberg* az egyesült államokbeli gyógyszerengedélyeztetés átalakuló szabályozási környezetét és annak hátterét vizsgálja (18. *Data Secrecy in the Age of Regulatory Exclusivity*).

A könyv zárófejezete a nemzetközi témák körében a hagyományos tudás védelmével (*Doris Estelle Long*: 19. *Trade Secrets and Traditional Knowledge: Strengthening International Protection of Indigenous Innovation*), a TRIPS-megállapodásnak az Egyesült Államok üzleti titokról szóló mintatörvényére gyakorolt hatásával (*Sharon K. Sandeen*: 20. *The Limits of Trade Secret Law: Article 39 of the TRIPS Agreement and the Uniform Trade Secrets Act on which it is Based*), valamint a TRIPS-megállapodásnál erősebb védelmet biztosító úgynevezett TRIPS plusz megállapodásokkal foglalkozó tanulmányokból áll (*Carlos M. Correa*: 21. *Test Data Protection: Rights Conferred Under the TRIPS Agreement and Some Effects of TRIPS-plus Standards*).

Annak ellenére, hogy a szerkesztők a legelejen tisztázták, hogy a kötet egy egyesült államokbeli konferencia előadásából nőtt ki magát, a nem amerikai olvasónak, vagy talán

⁵ Search is the watchword of the information age. Among the many new information technologies that are reshaping work and daily life, perhaps none are more empowering than the new technologies of search... Whereas the steam engine, the electrical turbine, the internal combustion engine, and the jet engine propelled the industrial economy, search engines power the information economy.

még az amerikaiak is komoly hiányérzete támadhat közel húsz tanulmány elvolvasását követően, hogy vajon mi lehet a világ többi részén. A kötet első felében szereplő tanulmányokból bőven lehetett volna húzni az üzleti titok alapvetéseit illetően, ugyanis a Restatement, a mintatörvény, de akár a TRIPS-megállapodás üzlettitok-fogalma is indokolatlanul sokszor fordult elő. Az ilyen tanulmánykötet ugyan nem egy összefüggő (tan)könyv, de a két szerkesztőnek tartalmilag is lehetett volna bátrabban áramvonalasítani az írásokat. A szerzők által vizsgált problémák szinte egytől egyig az üzleti titok szabályozásával foglalkoznak az Egyesült Államokban, és nem térnek ki ugyanennek az európai, az ázsiai vagy legalább a tágabb angolszász kontextusára. A sorozat előző köteteinél a szerkesztők figyelemmel voltak erre, és akár már a konferenciára – csak az egyensúly érdekében is – felkérhettek volna valakit a hiány pótlására.

Az üzleti titok szakirodalma – a szellemitulajdon-jogokon belül – tényleg csekély, így maga a kötet valóban hiánypótló, és a tanulmányok mindegyike ad útravalót az olvasónak. A specialitáson belüli specialitások, azaz a versenyjog, az alkotmányjog, a környezetjog és a többi jogterület összefonódása tovább erősíti a szellemi tulajdonnal foglalkozók számára a holisztikus látásmód szükségességét.

Látva előre, hogy a könyvsorozatban újabb kötet e témában nem várható, néhány gondolat erejéig kitekintենék az üzleti titok magyar szabályozására. Gazdasági jelentősége miatt az üzleti titkot régóta védi hazai jogszabály és nemzetközi egyezmény. Az üzleti titok egyes típusait a polgári jogon belül több területre is lehetséges besorolni. A magyar jogalkotó korábban az üzleti titkot a személyiségi jogokon belül a magántitok körébe, míg a know-how-t a szellemi alkotások körébe sorolta. Az új Ptk. a know-how-t az üzleti titok egyik fajtájának tekinti. 2016 júniusa óta az Európai Unió is irányelvi szinten szabályozza az üzleti titkok védelmét,⁶ amely 2018 júniusában lép hatályba. A megújuló üzlettitok-szabályozásról az Iparjogvédelmi és Szerzői jogi Szemlében már olvashatták Jenei Gábor írását.⁷

A recenziót Benjamin Franklinnek a könyvben idézett híres mondásával zárjuk, „három ember csak úgy tud megőrizni egy titkot, ha kettő közülük halott”⁸ (246. oldal).

Dr. Legeza Dénes

⁶ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/943 irányelve (2016. június 8.) a nem nyilvános know-how és üzleti információk (üzleti titkok) jogosulatlan megszerzésével, hasznosításával és felfedésével szembeni védelemről.

⁷ *Jenei Gábor*: A know-how jogi oltalma az új polgári törvénykönyv és az Európai Unió üzlettitok-védelmi irányelvjavaslatának elemzése alapján – I. rész. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 10. (120.) évf. 6. sz., 2015. december: <https://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/files/kiadv/szkv/szemle-2015-06/1512-jenei.pdf>; II. rész. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 11. (121. évf. 1. sz., 2016. február: <http://www.hipo.gov.hu/sites/default/files/files/kiadv/szkv/szemle-2016-01/1602-szem.pdf>.

⁸ „Three may keep a secret, if two of them are dead.”

Legeza Dénes: *A kiadói szerződés története. A reformkortól 1952-ig.* Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2018; ISBN 978 615 5411 64 9

A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára című sorozat 69. köteteként látott napvilágot Legeza Dénes könyve. A szakmai szokások szerint megjelenő kötet alapját az „*Egyszer mindenkorra és örökön*” A szerzői jog és forgalomképessége Magyarországon a reformkortól 1952-ig című doktori értekezés képezi, amelyet Legeza 2017 júniusában védett meg sikerrel a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Doktori Iskolájában. A szerző a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala Szerzői Jogi Főosztályán főosztályvezető-helyettes, valamint a Szerzői Jogi Szakértő Testület titkára. A Magyar Tudományos Művek Tára alapján eddig több tucat szerzői jogi tárgyú szakcikke jelent meg, valamint több kötet, például a Szerzői jog mindenkinek című könyv szerkesztője is.

A könyv és az alapját képező értekezés között tartalmi változtatás nem fedezhető fel, de sokkal szerencsésebb és kifejezettebben olvasóbarát az értekezés címének módosítása, még akkor is, ha nem fedi le a kötetben elemzett valamennyi témát. A mű a szerzői jog magyarországi történetét, fejlődését, szabályozástörténetét, valamint a jogátruházás–engedélyezés közötti feszültséget vizsgálja és elemzi több tucat elsődleges levéltári forráson és jogeseten keresztül. A témaválasztás kezdete a reformkor, bár az előzmények miatt a szerző pár oldal elejéig visszanyúlik a 18. századra – példa erre Mária Terézia 1775-ös rendelete –, a kutatási időszak vége pedig az 1950-es évek eleje, amikortól kezdve jogszabályi alapon korlátozták a szerzői jogok átruházását (a kiadói szerződések esetében).

A könyv lényegében a kötet második oldalán, az impresszumot megelőzően kezdődik egy szokatlan illusztrációval. A Corvina folyóirat hasábjain 1923-ban megjelenő hirdetés szerint: „Kiadói Értesítés! Értesítjük a t. Kartárs urakat, hogy jogátruházás alapján MAY KÁROLY összes műveinek magyar nyelven való kiadási joga reánk szállott át. Ennek következtében May Károly valamennyi munkájának az Athenaeum kiadásában megjelent, illetve megjelenő magyar fordításai az új magyar szerzői jogi törvény, illetve a Berni Unió teljes védelmében részesülnek. Budapest, 1923. március 10. Kartársi Tisztelettel Athenaeum irodalmi és nyomdai r.-t.” (2. oldal). Az illusztráció kiváló választás, hiszen előrevetíti a könyvben feldolgozásra kerülő problémák többségét, így a jogátruházás-jogátszállás terjedelmét, a fordítási jog, illetve a fordítás védelmi idejét, Magyarország csatlakozását a Berni Unióhoz, a kiadók szakmai szokásait, valamint az ehhez hasonló hirdetményekkel keletkező szerzői jogvitákat.

A kötet a táblázatok és képek jegyzékével, a rövidítések jegyzékével veszi kezdetét, majd Gyertyánfy Péternek, a Szerzői Jogi Szakértő Testület tiszteletbeli elnökének az előszava olvasható. Ezt követően nyolc fejezet, egy angol nyelvű összefoglaló, az irodalomjegyzék, két melléklet, valamint egy név- és tárgymutató található.

A bevezető szerint „[a] szerzői jogot a dinamizmus jellemzi. Ez a dinamizmus nemcsak a szó szűkebb értelmében értendő, azaz, hogy a technikai fejlődés a jogászok számára állandó

kihívást jelent, hanem annak tágabb értelmében is, utalva ezzel arra, hogy a szerzői jog – a művek felhasználása érdekében – állandó mozgásban van. A szerzői mű létrehozásával keletkező abszolút jog mindaddig meddő marad, míg a kiaknázásához szükséges jogügyletek nem jönnek létre. A szerzői művek védelmének fennállása alatt a szerzői jog mindkét dinamizmusa megfigyelhető. Egyrészt a jogosultság alkotóelemei (műtípusok, vagyoni jogok, védelmi idő) folyamatosan bővülnek, másrészt a jogviszony alanyai is változ(hat)nak.” Legeza kutatása ezért kiterjedt az újabb felhasználási módok megjelenésének, a védelmi idő növekedésének a vizsgálatára, valamint arra is, hogy milyen feltételek mellett és milyen terjedelemben lehetett, illetve volt szokás a szerzői-kiadói jogot átruházni.

A második fejezet a szerzői jog hazai szabályozástörténetét vizsgálja a kezdetektől 1922-ig, azaz a második szerzői jog törvény hatálybalépéséig tartó időszakban. A fejezet ismerteti a jogosulatlan utánnyomás megjelenését, a Habsburg Örökös Tartományokban betöltött gazdasági hatását (értsd: Mária Terézia szándékosan engedte az osztrák könyvkiadóknak, elsősorban Johann Thomas von Trattnernek a nem osztrák könyvek utánnyomását), majd a jogosulatlan utánnyomást eltiltó 1775-ös rendelet 1793. évi magyar alkalmazását. A 19. század elején, a reformkorban csak minimális szerzői jogi védelem létezett Magyarországon, azonban a magyar nyelvű irodalmi élet fellendülése erősítette a szerzők jogtudatosságát. Ebből az időszakból Legeza a Kölcsey és Kazinczy között zajló Iliász-pört (vitát), Petőfi névfeltüntetés jogának megsértését („írói jogtapodás”) és Schedel (Toldy) Ferenc írói tulajdonért szót emelő munkásságát ismerteti. Ugyancsak a második fejezetben olvashatunk az 1844-es szerzői jogi törvényjavaslatokról (Kisfaludy Társaság, majd Szemere Bertalan), az 1846-os osztrák szerzői jogi törvényről, az Ideglenes Törvénykezési Szabályok (ITSZ) bírói gyakorlatáról, valamint a kiegyezés körüli kodifikációs törekvésekről. A fejezet az 1884. évi XVI. és az 1921. évi LIV. törvény jogátruházásra vonatkozó rendelkezésének az elemzésével zárul.

Amíg a második fejezet elsősorban a magyar szabályozástörténet fejlődésével foglalkozik, addig a harmadik fejezet már speciálisabb, a kiadói szerződésre vonatkozó külföldi szabályozási mintákat és a kereskedelmi törvény kiadói ügyletre vonatkozó címét elemzi. Mivel a 18–19. század fordulóján a szerzői jogot természetjogi alapon adottnak vették, ezért elegendőnek tartották a kiadói szerződést szabályozni. Legeza Dénes elemzéséből világossá válik, hogy a hazai szabályozás erősen táplálkozott az 1794. évi porosz ALR és az 1812. évi osztrák ABGB kiadói szerződésre vonatkozó szabályaiból, valamint a későbbiekben arra is rávilágít, hogy ezek az elemek többnyire még a 20. század közepén is továbbéltek a kiadói szerződésekben és a bírói joggyakorlatban. A harmadik fejezet külön alfejezetben foglalkozik a kötet címén túlmutató, a munkaviszonyban létrehozott művek kérdéskörével, aminek szabályozási előzményeit ugyan felfedezte a porosz és az osztrák törvényekben, illetve a magyar szabadalmi jogban is, de ez a problémakör egy jogesetet leszámítva egészen az 1960-as évekig nem jelent meg még jogtudományi szinten sem.

A negyedik fejezet az 1930–'40-es évek szabályozástörténetével foglalkozik, így Balás P. Elemér 1933-as reformjavaslatával – a kutatásból érthető meg, hogy a tervezet miért csak 1947-ben vált mindenki számára elérhetővé, majd az 1947–1952 közötti időszakkal, amelynek szerzői jogi aktivitása a levéltári források feldolgozásával került napvilágra. A fejezet második tartalmi egysége az írók (írószövetség) és a könyvkiadók (Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése) közötti mintaszerződésekről és kollektív szerződésekről szól. Ennek a témának az első feldolgozása ugyancsak a kutatás eredménye, a szerzői jogi szakirodalomban nem találni erre utalást korábban.

A szerzői-kiadói jog átruházásának terjedelméről és tartalmáról szóló ötödik fejezet teszi ki a könyv mintegy negyedét. Legeza kilenc alpontban több tucat jogeseten keresztül vizsgálja a reformkor nyomdai és szerkesztői szerződéseit, az örök időkre és örökárú szerződések tisztességességét, a kiadók és szerzők közötti viszonylag rugalmas kapcsolatot, a felek ügyleti akaratát, a szerződések utólagos módosítását, a műalkotás dologi példányának és szerzői jogának különállóságát, valamint a személyhez fűződő és személyiségi jogok viszonyát. A fejezetben több tucat szerző és kiadó életét, szerződéses viszonyát, sikerét vagy éppen bukását ismerhetjük meg. Így feldolgozásra került Kossuth Lajos szerkesztői szerződése Landerer Lajossal, Petőfi Sándor szerződése Emich Gusztávval, Jókai Mór, Victor Hugo, Huszár Imre, Émile Zola, G. B. Shaw, Hevesi Sándor, Szép Ernő, Szabó Dezső szerződése, hogy néhányat említsünk a sok közül.

Legeza a joggyakorlat elemzéséből azt a következtetést vonta le, hogy a nem kodifikált szerzői jog ellenére a reformkorban a szerzők, a szerkesztők, a kiadók és a nyomdák kötnek szerződést egymással. „Az írók és a zeneszerzők és a szövegírók jogaikat a szerződésekben jellemzően örök áron adták át a kiadóknak. A szerződéses gyakorlat az átruházott jogokat olykor kiadásra, példányszámra szűkítette, illetve az újabb kiadásokhoz ismételt díjfizetést kötött ki. ... A kiadói vagy a szerzői jogot a kiadók a szerződésekkel valójában feltételtől függően szerezték meg, ami azt jelenti, hogy ha a mű nem élt meg több kiadást, vagy nem volt iránta kereslet, akkor a kiadók visszaadhatták a művet a szerzőknek, ha kérték. A szerződések elemzésével vált lehetővé a felek ügyleti akaratának, így a szerződés időtartamának, a szerző jogai visszanyerésének tisztázása. A vizsgált források világossá tették, hogy idővel a szerződések részévé vált az a kikötés, hogy a határozott időre kötött szerződés felmondás nélkül meghosszabbodik, vagy ha minden példány elfogyott és a kiadó a szerző felszólítása ellenére sem adja ki újból a művet, akkor a szerző visszanyeri szerzői jogait – jogátruházó szerződés esetén is. A szerződések jól mutatják azt is, hogy a szerzőknek mindig fenn maradt valamilyen joga, legyenek azok a személyhez fűződő jogok, a szerződéskötéskor még ismeretlen felhasználások, vagy egy későbbi védelmi idő növekedés.” (161. oldal) Mindezek alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy az úgynevezett monista (a szerzői jogok nem ruházhatók át) és a dualista (a vagyoni jogok átruházhatók) elmélet szerinti elhatárolás inkább csak elméleti, semmint valódi kérdés a hazai szerzői jogi szerződéses gyakorlatban. A több tucat jogesetből pedig a bíróság hármas jogfejlesztő tevékenysége figyelhető meg:

egyrészt a technikai fejlődést a jogalkotó „tehetetlenségével” szemben a bírói jogértelmezés és törvénytörvény segítette, másrészt a Magyar Királyi Kúria az általános magánjogot, a kereskedelmi törvény kötelmi szabályait és a szokásjogot ítéletei révén a szerzői jog részévé tette, harmadrészt a jogátruházás terjedelmét illetően a bíróság jellemzően a szerző javára döntött.

A hatodik fejezet a zeneműkiadói szerződésekkel foglalkozik, ami egy speciális típusa a kiadói vagy jogátruházó szerződéseknek. A fejezet alapvetően a Rózsavölgyi és Társa zeneműkiadó cég levéltári dokumentumainak feltárásán alapul, így megfigyelhető az 1850-es évektől alkalmazott egymondatos sablonszerződés kibővülése az 1930-as évek négyoldalas, szinte mindenre kiterjedő sablonszerződésére (teljes szövege a 2. mellékletben olvasható). Talán ezek a szerződések tükrözik leginkább a 20. század eleji technikai robbanást, azaz a fonográfjal történő rögzítést és a lemezekben való többszörözést és terjesztést. A fejezet érdekessége, hogy az eddig általánosan ismert Magyar Szövegírók, Zeneszerzők és Zeneműkiadók Szövetkezete (az Artisjus jogelődje) és a SEMERT, azaz a Szerzők Mechanikai Jogait Védő Részvénytársaság mellett egy újabb közös jogkezelő vállalat működését tárja fel. A Rózsavölgyi cég ugyanis annyira meghatározó volt a komolyzene terén (is), hogy ALMECO néven saját mechanikai jogkezelőt alapított. A szerződések vizsgálatánál itt is ismert nevekre lehet bukkanni: Dankó Pista, Kodály Zoltán, Bartók Béla, Dohnányi Ernő...

A kiadói szerződések cím alá talán kevésbé illik a díjkitűzéssel foglalkozó hetedik fejezet, de ennek a jogintézménynek a szerepe mindenképp meghatározó a hazai szerzőijog-történet és a művelődéstörténet területén egyaránt. A díjkitűzés ugyanis egyoldalú kötelelem, amely a díjkitűzött köti: 100 aranyat kap, aki megírja a legjobb drámát, és a nyertes pályaművet ki is adják. Ebben az esetben a díjkitűzés eltér a hagyományos szerződésektől, mert egyoldalú jogviszonynak minősül, és a pályázó a mű beadásával ismeri el magára nézve kötelezőnek a pályázati feltételeket. A díjkitűzés viszonylagos ismeretlensége ellenére a Magyar Tudományos Akadémia szinte létrejöttétől kezdve írt ki pályázatokat szak- és szépirodalmi művekre, amelyek szerzői jogait saját belső szabályzatával rendezte. Ugyanígy a Nemzeti Színház is az 1830-as évektől kezdve pályázatokon keresztül (drámajutalom) lett a magyar színháztársaság katalizátora. Legeza kutatásai alapján azonban azt is megtudhatjuk, hogy Magyarországon a (jog)gyakorlat előbb alkalmazta a díjkitűzést, semmint a jogtudomány elfogadta volna érvényes kötelelemként tényállásnak. És mi ennek a viszonya napjainkhoz? Sokkal több, mint elsőre gondolnánk! Ha egy iskola rajzpályázatot vagy egy önkormányzat tervpályázatot ír ki, az is díjkitűzésnek minősül, és fontos már a kiírásban tisztázni, hogy a nyertes milyen szerzői jogokat ad át a kiírónak.

Mint említettük, a könyv címe nem fedi le a kötetben elemzett valamennyi témát, de ebbe a jogtörténeten kívül a kultúrtörténet is erősen beletartozik. Gyertyánfy is kiemeli előszavában, hogy „A könyv szerzői jogi elméleti munka és gyakorlati példákkal színezett, szórakoztató kultúrtörténet kiegyensúlyozott vegyülete” (11. oldal). A szerző nem elégedett meg azzal, hogy néhány paragrafust és pár bírósági ítélet elvi döntését ismertesse, hanem a

levéltári és korabeli sajtóanyagok alapján próbálta rekonstruálni a történeti tényállást, megismerteti velünk a feleket, próbálta feltárni a felek szerződéses akaratát (miért akartak szerződni, vagy miért akarták a felek felmondani a szerződést), és ahol csak lehet, illusztráció gyanánt bemutatja az adott mű képét. A szöveget 22 táblázat és képi illusztráció teszi még élvezhetőbbé, de sajnos nem mindegyik kép színes, a fekete-fehér képek kivitele elég borúsra sikerült – igaz, ez nem a szerző hibája.

A történetnek vannak visszatérő szereplői, így például Szalai Emil ügyvéd, aki jogvitában vagy a szerződések megkötésénél több esetben is segédkezett, vagy Alföldy Dezső bíró, aki a legtöbb, az 1930-as években hozott kúriai ítélet előadó bírója volt, de az 1940-es években a Szerzői Jogi Szakértő Bizottság tagja is. Legeza Dénes a szabályozástörténet mellett a jogviták szereplőinek életét, sorsát is bemutatja röviden. Megtudhatjuk, hogy Ambrus Zoltánnak rengeteg adóssága volt, és a kiadója mentette ki egy lehetetlen helyzetből, ám ha az utókor csak a szerződést nézi, esetleg arra a következtetésre jut, hogy az hátrányos lehetett a szerzőnek. „Kérdésként merülhet fel, hogy ha a kiadó tényleg ennyire kihasználta Ambrus függő vagy szorult helyzetét, illetve ebből Ambrusnak kára keletkezett, vagy a kiadó ingyenes előnyt, valamint aránytalan nyereséget kötött ki, miért nem támadta meg a szerződést Szabó Dezsőhöz hasonlóan. A levéltári források megmutatják ennek a szerződéses gyakorlatnak a kiadói oldalát is.

Ambrus 1902-es szerződésével majd egy tucat művének kiadói jogait 30 évre átruházta a Révai Intézetre. A szerződés egyrészt egy tisztességes honoráriumot állapított meg (szerzői ívenként mintegy 200 koronát), másrészt a szerződés 4. pontja szerint a kiadó vállalta, hogy még a tiszteletdíjak esedékessége előtt – utólagos elszámolás mellett – havi 200 korona előleget folyósít az írónak. A kiadó ezenfelül vállalta, hogy az író mintegy kétoldalnyi adóssága kifizetése érdekében váltóhitelt nyit egy pénzügyintézetnél és magára vállalja a törlesztő részletek és kamatok kifizetését. Ambrus Zoltánnak ugyanis több intézménnyel szemben volt váltótartozása, hátralékban volt korábbi törlesztéseivel, tartozott az adóhatóságnak, a szabójának, a fényképészének (18 koronával), elmaradt különböző tagdíjak befizetésével és 16 magánszemélynek is tartozott mintegy 1220 koronával. A teljes tartozás 3672 korona volt, amelyet a Révai Testvérek a kiadói szerződést követően kifizetett, továbbá fizette a havi 200 korona járandóságot is. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy a Révai Intézet nem a szerző kizsákmányolásában volt érdekelt, hanem abban, hogy a szerző rendezett körülmények és biztos anyagi háttér mellett újabb műveket hozhasson létre.” (92. oldal) Látható, hogy a levéltári kutatás tudja biztosítani azt az alapvető elvet, hogy hallgattassék meg a másik fél is.

Ugyancsak szomorú kultúrtörténeti adalék, hogy Szalai Emil, aki jó barátságot ápolt G. B. Shaw-val, Auschwitzban lelte halálát, Hevesi Sándort pedig egy szerzői jogi koncepciók perrel próbálták meg lemondadni a Nemzeti Színház éléről.

Az írás jellemzően nem von párhuzamot egyes jogintézmények mai kapcsolódásaival, pedig bőven lehetne rá alkalom. Az egyedüli kivétel talán a díjkitűzés, amelynek utolsó bekez-

dései a hatályos Ptk.-ig is elérnek. A szerző ezen visszafogott magatartása annyiban érthető, hogy az 1950-es években, és főleg az 1970-es években a kiadói szerződésre vonatkozó szabályozást jelentősen átalakították, majd 1999-ben ismét felszabadult a szocialista jog béklyóitól. Érdeemes lett volna párhuzamot vonnia a mával anélkül, hogy feldolgozná az 1950-es és 1999 közötti időszakot? A feldolgozást Boytha György és Faludi Gábor részben már elvégezték. De reméljük, hogy Legeza – amilyen alaposan feltárta az reformkor és az 1952 közötti időszakot – módszeresen továbbvizsgálja a 20. század második felének szabályozástörténetét és bírósági gyakorlatát is. Sőt, érdemes lehet az 1999. szeptember 1-je utáni (a hatályos szerzői jogi törvény hatálybalépésének napja) időszak szerződéses gyakorlatát is elemeznie, mivel a szerződéses szabadság ára az, hogy néhány rendelkezésen kívül nem ismerjük a felhasználási-kiadói-jogátruházási stb. szerződések szakmaiszkás-szerű tartalmát.

Egyétféleképpen Gyertyánfy Péter azon megállapításával, hogy „A könyv egyaránt ajánlható szakembernek és érdeklődő laikus olvasónak” (11. oldal). A könyv kereskedelmi forgalomba sajnos nem kerül, de letölthető az alábbi linkről: <http://tinyurl.hu/EBGR/>.⁹

Dr. Dorogi Zsolt

* * *

Tim Harford: Alkotó rendetlenség. Hogyan legyünk kreatívak és rugalmasak túlszabályozott világunkban? HVG Könyvek, 2017; ISBN 9789633044506

„Nem probléma helyesen cselekedni – tudni mi a helyes, az a probléma.”
(Lyndon B. Johnson)

„A véletlenül kibontakozott eredmény olykor figyelemreméltóbb, mint az eredeti terv.”
(A könyvből)

Mindennek rendelt szerepe van. Szerepe van a rendnek, és szerepe a rendetlenségnek. Szerepe van a keretek és szabályok felállításának, és szerepe azok átlépésének. Szerepe a rendezett haladásnak, és szerepe a kötetlen kalandozásnak a haladás érdekében.

A normandiai partraszállást nem lehetett volna végrehajtani pontos és részletes haditerv nélkül, ám – mivel minden haditerv és abban tervezett csatarend csak addig érvényes maradéktalanul, amíg az első ágyúlövés el nem dördül – szintúgy nem lehetett volna sikerre vinni, ha az előrenyomuló alakulatok és emberek nem rögtönöznek a pillanatnyi helyzetnek megfelelően. Egy nagy hadművelet sikeres végigviteléhez – legyen az bár katonaság vagy

⁹ https://www.researchgate.net/publication/323572071_A_kiadoi_szerzodes_tortenete_-_A_reformkortol_1952-ig_History_of_Publishing_Contract_-_from_the_Reform_Era_until_1952_in_Hungarian.

egy nagyvállalat – szó szerint alapvető a rend és a fegyelem, a gerilla-hadviseléshez viszont az kell, amit Mao vett át Szun-ce-től, és a Vietkong valósított meg: „a hadsereg úgy éljen a népben, mint hal a vízben”, ami természetesen nem valósítható meg katonás renddel és merev parancskövetéssel.

Alkotás és rend viszonya: Valójában a dolog legbenső lényege nagyon egyszerű: az alkotáshoz szabad mozgástér kell minden irányban – hiszen bármerre rejtőzhet a győzelemre vezető megoldás. A rend viszont egyrészt segít, hogy el ne vesszünk, azonban ezzel korlátozza is a lehetőségeket, megoldásokat kereső, alkotó kalandozások termékeny kötetlenségét.

A rend elhagyásával a „kék óceán stratégia” valósulhat meg: kilépni a belakott „univerzumból”, amelyben mindenki más is működik, lehetőségeket keres, teszi a dolgát, és a saját érdekei szerint az utunkban áll vagy épp ellenünk dolgozik, és az érvényes(nek vélt) kereteken túl találni meg Eldorádót, de legalábbis aranyban gazdag teléreket (manapság jöhet lítium is). (L. W. Chan Kim & Renée Mauborgne: Kék óceán stratégia – A verseny nélküli piaci tér, Park Könyvkiadó, 2008 – Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2008/4. sz.)

Mi lehet a rend és a rendetlenség optimális ötvöze? Egy szép közelítés ehhez: „Jöjj el, szabadság! Te szülsz nekem rendet, / jó szóval oktasd, játszani is engeddd / szép, komoly fiadat!” (József Attila: Levegőt!)

A kiadó ajánlója: „Milyen összefüggés van a kreativitás és a zűrzavar között? Hogyan születhetnek új ötletek meglepő fordulatokból és váratlan találkozásokból? Miért hat olykor bénítólag a rendszeret a szakmai és magánéletünkben?”

Már gyerekkorunktól fogva arra nevelnek bennünket, hogy rendezett és világos kategóriákba sorolt, megtervezett és kiszámítható keretek közt éljünk. Ám a legtöbbször értékelt emberi tulajdonságoknak – a kreativitásnak, a nyitottságnak és a rugalmasságnak – szerves része, sőt talán legfontosabb alkotóeleme a zűrzavar és a káosz. Tim Harford az idegtudomány, a pszichológia és a társadalomtudományok legfrissebb kutatási eredményeit felhasználva sikeres emberek példáival szemlélteti, hogy ha kreatívak és rugalmasak akarunk lenni, teret kell engednünk némi káosznak. Az Alkotó rendetlenség ösztönző és olvasmányos mű, amely bemutatja a zűrzavar megfizethetetlen előnyeit otthon, a munkahelyen, az osztályteremben – és általában az életben.”

Jöjjön pár karakteres mondat a könyvből.

„A nagy lehetőségek a harctéren a zűrzavarból támadnak” (és – Shakespeare szavait kissé kiterjesztve – „harctér az egész világ!”)

„Amíg a rutinjaink szerint cselekszünk, egyre jobban kiismerjük magunkat az adott helyzetben, és a megszokott kerékvágás csak tovább mélyül. Ám amikor rákényszerülünk, hogy új kiindulópontból haladjunk tovább, a megszokás egyhangúságát felváltja a változás varázsa.” (Felfedezések, új felismerések, újítások, találmányok nagy része születik így.)

„Egy összetett problémával szembesülve a legokosabb emberek is elakadhatnak. Ha azonban a kérdésre új nézőpontból tekintünk, illetve a megoldáshoz új készségtárból merítünk,

még akkor is könnyen átlendülhetünk a holtpontra, ha a szóban forgó nézőpont egészen rendhagyó, vagy a felvonultatott készségek teljesen közepszerűek.” (Sokszor épp az új nézőpont rendhagyó volta segít, mert onnan egészen új távlatok és lehetőségek nyílnak. S ez az új helyzet lehet olyan, hogy a kiaknázásához még a közepszerű készségek is elegendőek.)

„A különbözőség maga jelent segítséget. Ha egy olyan vállalatnak dolgozunk, amelyet az egysíkú gondolkodás jellemez, mindenki ugyanazon a ponton fog leragadni. *Az eltérő problémamegoldó készségekkel rendelkezők azonban különböző helyeken akadnak el. Amikor az egyik már megtett minden tőle telhetőt, belép a másik, és továbbblendíti a dolgot.*” (Kiemelések a recenzió szerzőjétől.)

„Temérdek empirikus adat bizonyítja, hogy a sokszínű városok produktívabbak, a heterogén igazgatótanácsok jobb döntéseket hoznak, és az innovatív cégeket a sokféleség jellemzi.”

„Az alkalmazottak lépten-nyomon egymásba botlanak, így jobban működik a kommunikáció, és növekszik az inspiráló véletlenek esélye. Az energia áramlása érezhető az épületben” – Ed Catmull, a Pixar elnöke székházuk kialakításáról. (A Pixarról és Steve Jobs szerepéről a cég gyökeres átformálásában lásd Ed Catmull & Amy Wallace: *Kreativitás Rt.* – Az inspiráció útjában álló nehézségek leküzdése a Pixar módszerével, HVG Könyvek, 2016 – Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2017/2. sz.)

„Versenyhelyzetben a siker nem csupán attól függ, mit tesz az ember, hanem azon is múlik, milyen hatást gyakorolnak ellenfelére a cselekedetei.”

A zűrzavar lovagja! „Nem azért szállok síkra a rendetlenség mellett, mert szent meggyőződésem, hogy ez a válasz az élet valamennyi problémájára, hanem mert úgy vélem, a rendetlenségnek túl kevés védelmezője akad, és hogy *a zűrzavarban olykor igenis csodálatos varázserő rejlik.*” (Harford ezzel zárja bevezetőjét.)

A könyv alapfelvetése: „E könyv alapfelvetése, hogy gyakorta hajlamosak vagyunk – a kísértésnek engedve – túlzott pedantériával viszonyulni a dolgokhoz, pedig jobb szolgálatot tenne némi szétszórtság. ... Olykor persze valóban hasznosnak bizonyul a rendszeretünk, vagyis az a látszólag velünk született készlet, hogy egy szervezett, rendezett, mennyiségiileg meghatározott, takaros és világos kategóriákba sorolt, megtervezett és kiszámítható világban éljünk. Ha nem így volna, nem gyökerezhetne bennünk ilyen mélyen ez az ösztön.

Legtöbbször azonban arról van szó, hogy a pedantéria bűvöletében elmulasztjuk értékelni a rendetlen – kusza, határozatlan, rendezetlen, improvizált, tökéletlen, összefüggéstelen, nyers, zagyva, véletlenszerű, kétértelmű, homályos, bonyolult, sokszínű vagy éppen piszkos – dolgok erényeit.” Kísértés, a pedantéria bűvölete – valószínűleg nem kevesek esetében inkább a félelem, hogy mire jutnak a rend támasza nélkül, milyen felelősséget kell vállalniuk a döntésekért és a cselekedetekért, amelyeket a kusza, rendezetlen, zagyva stb. környezet kényszerít rájuk, miközben a rend „kézenfogva” vezet, de legalábbis hivatkozási alap.

Harford az előzőeket tovább is fejtegeti, s talán a saját beállítottságunk próbaköve is, hogy mennyiben értünk egyet vele. Íme:

- „A számszerűsíthető célok gyakran feledtetik az ösztönzés lényegét” – ámde: ha a cél elérése nem mérhető, és nem is érzékelhető eléggé egyértelműen, cél-e az még egyáltalán?
- „A patikarend csüggesztően és bénítón hat az iroda dolgozóira” – az *ésszerű* rend többnyire minden munkavégzés alapja, nélküle nem megy, vagy legalábbis csak sokkal több hibalehetőséggel. A probléma tudni, mikor visszük a rendet túlzásba, vagy mikor válik az öncélúvá. Nem véletlen, hogy a „patikarend”, ami itt is a nagyon szigorúan követendő rendet jelenti némi elítélő mellékízzel, nélkülözhetetlen velejárója a patikusok munkájának, amelynél minden hiba emberéletekbe is kerülhet. A rendet úgy kell alkalmazni, hogy segítsen és ne gátoljon – s ehhez gyakran kreativitás is kellhet, bár sokszor már a józan ész is elegendő.
- „A bomlasztó kívülálló, még ha nyűgöt jelent is, friss meglátásokkal szolgál” – ami valóban megtörténhet és segíthet, különösen ha épp akadozunk, ám pokoli sokat is árthat, ha a beavatkozásait és hatásait nem helyezik megfelelő keretek közé.
- „A munkavállaló, aki hagyja a rendetlenséget eluralkodni a bejövő levelei között, többet végez pedáns társainál” – erről feltehetően más a véleménye annak, aki felel az elkallódott levelek és a nyomukban elintézetlenül maradt vagy rosszul intézett ügyek következményeiért.

A rendetlenség felmagasztalása: „Remélem, e könyv Vera Brandes szerepét (a nyitópélda főszereplője – Osman P.) tölti majd be minden olvasója életében: *ha eluralkodna rajtunk a pedantéria, felhívja a figyelmet, hogy az alkotó zűrzavarnak is hagyjunk mindennapjainkban helyet. Az egyes fejezetekben a rendetlenség más-más aspektusát teszem vizsgálat tárgyává, bemutatva, hogyan serkentheti némi zűrzavar a kreativitásunkat, hogyan fokozhatja a rugalmasságunkat, és miként hozhatja ki belőlünk általánosságban a legjobbat.* Akár egy koncertterem közönségének zongorázunk, akár a tanácsteremben tartunk prezentációt az igazgatóságnak, akár egy részvénytársaság elnöki székében, akár a telefonos ügyfélszolgálat egyik fülkéjében ülünk, akár hadsereget vezénylünk, akár egy randevút akarunk sikeresen lebonyolítani, vagy éppen a gyereknevelésben kívánunk kitűnni, a rendetlenség jótékony hatása mindenhol megtapasztalható. *A mindenki által oly igen csodált siker gyakran a zűrzavarra épül – jóllehet az emberek ezt általában igyekeznek palástolni.*” (Csak sohase feledjük, hogy a rendetlenség – viszonylag ritka kivételektől eltekintve – csak az ésszerű rend talaján lehet képes kreatív megoldások forrásává válni! A zűrzavar a rend szilárd támasza nélkül csak futóhomok, amely könnyen elnyeli a reá építkezőt.)

A könyv fő mondanivalójának, a rendetlenség teremtő erejének kiemelkedő példája a méltán nagyhírű MIT itt bemutatott legendás 20-as épülete: 20 ezer nm-es hodály, előbb a háborús műszaki kutatások kiemelkedően fontos, nagy szellemi intenzitású színtere, majd az

egyetem hasonló jelentőségű része. Amint Harford kifejti, az a kreativitás egyik leghatékonyabb segítője, a véletlenszerűen és sűrűn megvalósuló „intellektuális keresztbeporzások” egyik melegágyaként működött, és *„Az ekképp kialakult valószínűtlen zűrzavar tette lehetővé az újító szellemű kutatók között a véletlenszerű és látványos hasznot hajtó eszmecseréket.* Ki sejtette volna előre, hogy ha a villamosmérnököket összeeresztik a vasútmodellezőkkel, az eredmény a hekkerkultúra kialakulása és a videójátékok megjelenése lesz? A zenetudományi tanszék és az akusztikai labor, valamint az elektronikai szakemberek együtteséből is meglepetészerűen fakadt a technológia olyan úttörőinek szárnyalása, mint a Bose Corporation vagy a Bolt, Beranek and Newman.” Elbeszéléséből jól megmutatkozik, hogy a 20-as épület sajátos világának alkotást segítő erejét nem kis részben a „gyenge kapcsolatok” szintetizálóképessége adta, amely itt különféle szakterületek képviselőinek tudását hozta össze egy-egy munkában; s természetesen sokkal kevesebb *gyenge kapcsolat* alakult volna ki, ha az épület *rendetlensége* nem készíti keresésre-kóborlásra lakóit és látogatóit. (A „gyenge kapcsolatok” szervezőerejére a híres *kicsivilág-elmélet* mutatott rá – L. Mark Buchanan: Nexus, avagy kicsi a világ – A hálózatok úttörő tudománya, Typotex, 2012 – Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2014/6. sz.)

Harford erős funkcionális hasonlóságot mutat ki a 20-as épület és a Google-csapat be rendezkedései között. Vákolja, hogyan formálták a Google-t felépítő fejlesztők a munkakörnyezetüket a kezdettől fogva a maguk képére, ami azután legendás Googleplexben csúcsosodott ki, annak elődjéről, a Nullplexről pedig ezt írja: „amikor az öltönyös-nyakkendő Eric Schmidt 2001-ben az új felső vezetőként belépett a Google-hoz, első intézkedésével Salah-t nyugtatgatta: ’nem kell változtatni semmin. Maradjon csak az egész olyan, mint egy kollégiumi hálóterem!’ Bármilyen történet is a céggel – Stephen Levy szerint –, a Google-nál az irányítás mindig a mérnökök kezében lesz.” (George Salah az épület üzemeltetője.)

A győzelmet hozó stratégia gyakran szinte univerzálisan alkalmazható: Harford tanulságos párhuzamot von a legendás tábornok, Erwin Rommel vakmerő győzelmei és az Amazont az internetes cégek egyik legnagyobb sikerévé tevő Jeff Bezos „haditettei” között.

Káosz szárnyán győzni: „Rommel rendszeresen azáltal diadalmaskodott, hogy olyan káoszt teremtett, amelyet senki sem értett. Töretlenül – és rendszerint megalapozottan – hitt abban, hogy *improvizációival képes az ellenséget megelőzve rendet teremteni a zűrzavarban.* Olyan stratégia ez, amelynek gyakorlati haszna jóval a harcmezőn túlra mutat.” Gyakran működnek így a felforgató innovációk.

Az improvizáció itt Harford egyik fontos témája. Részletesen fejtegeti a szerepét a dzsesszben és annak szomszédos zenei ágaiban. Ő is kiemeli, hogy a sikeres improvizációk sohasem légből kapottak, hanem mindig biztos tudásra és sok előzetes felkészülésre támaszkodnak. Mondhatjuk, hogy az improvizációban a „művész” a pillanat varázsát aknázza ki, és erre csak az képes, aki ezt nagy mesterségbeli tudással, széles eszköztárral teszi, amelyből mindig a helyzethez legjobban illőket választhatja. S e tekintetben a harcművész Rommel ugyanúgy kreatív alkotó, mint az itteni zenei példák főszereplői, és mint a legendás szónok

Martin Luther King, akinek felkészülési technikájáról és nagyszerű improvizációs képességéről Harford szintén jó elemzést ad az improvizációnak szentelt fejezetben. Az utóbbi kedvcsináló alcíme: „Martin Luther King és az ügyfélszolgálatok, avagy milyen váratlan előnyökkel jár, ha eltérünk a forgatókönyvtől?”

Rommel és Bezos: „A világháló az élelmes kevesek számára 1994 elején piaci rést kínált. A világ leghatalmasabb szoftvercége, a Microsoft nem tartott fenn webhelyet, internetes böngészőprogramot pedig végképp nem kínált. A világháló forgalma viszont csaknem kétezerszerese volt az egy évvel korábbinak. *A robbanásszerű növekedés olyasfajta gyorsan tovaillanó lehetőséget jelentett, amelyre Erwin Rommel, ha történetesen nem tábornokként, hanem üzletemberként ténykedik, nyomban lecsapott volna. Helyette a Wall Street egy ifjú számítástechnika-tudorának nyílt esélye, hogy megragadja a soha vissza nem térő alkalmat.* A szépreményű fiatalembert Jeff Bezosnak hívták.”

A koncentrálóképeség hiányosságának üdvös hatása: a kalandozó agy esélyei a kreativitásra: „Gyakran halljuk, hogy csak akkor végezhetünk érdemi munkát, ha képesek vagyunk a feladatunkra összpontosítani és kizárni a figyelemelterelő tényezőket.” „A koncentrálóképeség hiánya valóban tűnhet ’problémának’, sőt, akár átoknak is. Ám csak akkor az, ha az alkotófolyamatból kizárólag a hegymászást tekintjük hangsúlyosnak. (A ’hegymászás’ Harford egyik többször is elővett metaforája. Azt jelenti, hogy amint a hegymászó egy kiválasztott magasságot igyekszik meghódítani, s következetesen afelé tör, az ilyen alkotómunka is egy eleve meghatározott irányban tör a célja felé – Osman P.) A kalandozásra hajlamos agytekervényekben ugyanis ott rejlik az időnkénti elrugaszkodás veleszületett képessége. A csapongó figyelem könnyen lehet Keith Jarrett minősíthetetlen zongorájához hasonló, olykor nagyon is előnyösnek bizonyuló hátrány.” (Jarrett a nyitópéldában egy lehetetlenül rossz zongorához alkalmazkodva teremtett csodás előadást, olyan megoldásokkal, amelyeket e „hátrány” kényszerített ki belőle.)

„A Harvardon oktató Shelley Carson és kollégái néhány éve egy csapat harvardi hallgatón tesztelték, mennyire hatékonyan szűrik ki a diákok a nemkívánatos ingereket. A vizsgált hallgatók némelyike igen kevéssé tudta kiszűrni a figyelemelterelő tényezőket. A környezet zajai és képei folyton kizökkentették őket a gondolataikból. Azt gondolhatnánk, hogy ez hátrányt jelent a számukra. *Kiderült azonban, hogy ezek a diákok valamennyi mérce szerint kreatívabbak a társaiknál.* A tudósok akkor jutottak a legmeghökkenőbb eredményre, amikor azokat a hallgatókat tették vizsgálat tárgyává, akik már egyetemistaként regényt, albumot adtak ki, szabadalmat jegyeztettek be, a kritikusok figyelmét országsszerte felkeltő színpadi előadást rendeztek, amelyekről az országos sajtóban is megjelentek kritikák, és hasonló eredményeket mutattak fel, vagyis koraéretten kreatívnak bizonyultak. *A kísérletben 25 ilyen rendkívüli alkotóképességű diák vett részt; közülük 22 figyelemszűrői igencsak gyengének vagy áteresztőnek mutatkoztak.*” Érdeemes itt kissé elgondolkodnunk az „isteni szikrától” kapható segítségen. *Isteni* minősége azt jelenti, hogy váratlanul, „ki tudja honnan és merről” megjelenik, és fényt gyújt a megoldáskeresésbe belefáradt, belezsibbadt elménk-

ben. A dolog alighanem valahogy úgy működik, hogy ameddig erőltetett összpontosítással gondolkodunk a keresett megoldáson vagy már alakuló gondolatmenetünk továbbvitelén, a „szikra”, azaz a látszólag spontán megjelenő új gondolat nem törhet elő. Erre akkor kerülhet sor, ha a gondolkodás zárt rendje megbomlik, a figyelem rendező ereje kikapcsol. Így gyűjthet új fényt a „szikra”, miközben egészen mással foglalkozunk, eléggé lazán ahhoz, hogy az ne rendezze össze, ne kösse le minden gondolatunkat, vagy épp az üresjárataink idején.

Az ADHD-szindrómások nagyobb kreativitása: „Kísérlete során hasonló eredményre jutott Holly White, a Michigani Egyetem és Priti Shah, a Memphisi Egyetem kutatója. Kezelés alatt álló figyelemhiányos hiperaktivitás-zavarban (ADHD) szenvedő felnőtteket vizsgáltak. Az ADHD-val küzdők a laboratóriumban – csakúgy, mint Shelley Carson kutatásának alanyai – kreatívabbnak bizonyultak egészséges társaiknál, és a 'kinti' életükben is nagyobb valószínűséggel büszkélkedhettek jelentős alkotásokkal. A leginkább csapongók közül kerültek ki azok, akiknek már megjelent az első albumuk, költeményüket közölte a *The New Yorker*, darabjukat pedig játszották a kisebb New York-i színházak.”

Ide azért befurakszik a kérdés, vajon ezeknek a sikeres alkotóknak mennyire volt súlyos az ADHD-problémájuk. Harford erről ennyit mond: „Nyilvánvalóan nem voltak teljességgel képtelenek az összpontosításra, hiszen akkor nem tudták volna megalkotni a zenéiket, a költeményüket vagy a szövegekönyvüket. A véletlenszerű ugrások között bizony jócskán szükségeltetik hegymászás is. Teljesítményük láttán a 'hiperaktivitás' új, pozitívabb jelentéstöltettel gazdagodik. Történetük a *The Onion* kaján cikkét idézi, amelynek címe: 'Ritalin Cures Next Picasso' (A Ritalin kikúrálja az új Picassót.)” (A Ritalint az ADHD kezelésére alkalmazzák. A művészettörténet számos olyan kiemelkedő alkotót tart számon, akiknek remekeiből sokkal kevesebb születik meg, ha megkapták volna a pszichés problémáikra a megfelelő kezelést.)

A szakterületek váltogatása a kreativitás kútfője: „Brian Enóról megjelent életrajzában David Sheppard újságíró megjegyzi, hogy a zenész 'lázás, lendületes epizódok tömkelegéből összeálló életét keresztül-kasul átjárja az egymást ihlető tevékenységeiből fakadó, szinte tapintható izgalom.' (Eno a példák egyik főszereplője. Meghökkenően hatásos motivációs találmánya a 'rég stratégiák' alkalmazása – Osman P.) Erez Lieberman Aiden is hasonló személyiségnek tűnik. Sok mindennel próbálkozott már életében. Dolgozott fizikusként, mérnökként, matematikusként, de volt molekuláris biológus, történész és nyelvész is, és mindemellett a munkásságáért néhány jelentős tudományos díjat is bezsebelt. Mindezt úgy, hogy még a negyvenedik életévét sem töltötte be.” „Aiden csak jár-kelel a nagyvilágban olyan ötletek után kutatva, amelyek felcsigázzák, kitágítják a látóhatárát, és reményei szerint imponáló eredményeket hoznak. ... Mindig az általa fellelt legbonyolultabb és egyben leginkább érdekfeszítő rejtélyekre veti rá magát, amelyek között aztán ide-oda ugrál. Az egyik szakterületen elszenvedett kudarc máshol remekül használható friss meglátásokkal és új eszközökkel szolgálhat számára. Ő segített például bevezetni a Google-nak az 'Ngramokat'. A szóban forgó grafikonok a szavak használati gyakoriságát mutatják a történelem folyamán, ötmillió digitalizált könyv kvantitatív elemzése révén. Jelenleg egy hasonló zeneművészeti

elemzésen dolgozik, ami roppant technikai kihívások elé állítja ugyan, *ám ezek kezelésében szerencsére Aiden jókora tapasztalatot szerzett az emberi immunrendszer elemeinek sikertelen szekvenálási kísérlete során.* Ez utóbbi kudarcához pedig: „Később részt vett egy immunológiai konferencián, ahol belecsöppent egy beszélgetésbe, és végül megoldott egy roppant bonyolult problémát, az emberi genom háromdimenziós szerkezetének a talányát. Mindehhez a hamvába holt antitest-szekvenálási kísérlete során tanultakat ötvözte egy homályos elmélettel, amelyet a matematikai fizika területéről kölcsönzött.”

Mennyire szokatlan Aiden példája, módszere – veti fel Harford a kérdést. A válasz alapos, és megvilágító erejű. „Bernice Eiduson 1958-ban longitudinális vizsgálatba kezdett negyven középkorú, a pályafutása derekán járó tudós munkamódszereit illetően. Húsz éven át beszélgetett el rendszeresen a tudósokkal, egész sor pszichológiai tesztet töltetett ki velük, illetve összegyűjtötte a publikációikkal kapcsolatos adatokat. A kutatók némelyike átütő sikereket ért el: a csoportból négyen kaptak Nobel-díjat, két másik tudóst pedig széles körben Nobelvárományosnak tekintettek. Több további szakembert választottak menet közben a National Academy of Sciences tagjává, míg mások karrierje egyszerűen parkolópályára került.

A kollégái Eiduson halála után közzétették e longitudinális vizsgálat elemzését, és megkísérelték kimutatni a felismerhető mintázatokat. Különösen arra fektettek nagy hangsúlyt, *mitől függhet, hogy egy tudós egész pályafutása során tud-e jelentős műveket publikálni, vagy sem.* Mint kiderült, néhány rendkívül termékeny kutató egyik úttörő jelentőségű tanulmányt jelentette meg a másik után. Hogyan lehetséges ez? *Az elemzők előtt egészen elképesztő mintázat bontakozott ki. Az élvonalbeli tudósok gyakran változtatták a kutatási témájukat. A késő öregkorukig termékeny és nagy hatású tanulmányokat közlétező kutatók átlagosan 43-szor váltottak témát a 100. publikációjuk megjelenéséig. Az ugrások persze kevésbé voltak drámaiak, mint amelyeknek Aiden oly előszeretettel rugaszkodik neki, ám a séma ugyanaz: a huzamosan produktív élvonalbeli tudósok egyre-másra változtatgatják kutatási témájukat. Aiden tehát nem is olyan ritka holló, mint első ránézésre hinnénk. Brian Eno szavaival élve: az alkotómunka legjobb barátja az éberség, márpedig semmi sem sarkall hatékonyabban az összpontosításra, mint ha valaki ismeretlen területre merészkedik.*

Nem Eiduson projektje az egyetlen, amely hasonló következtetésre jutott. A professzornő kollégái történelmi példákat kerestek olyan kutatókra, akik – mint Alexander Fleming vagy Louis Pasteur – hosszú évtizedekig termékenyek maradtak, és olyan 'egyszlágeresekre', mint James Watson, a DNS társfelfedezője vagy a gyermekbénulás elleni vakcinát kidolgozó Jonas Salk. A mintázat esetükben is ugyanaz volt: Fleming és Pasteur gyakorta változtatták kutatási témájukat, Watson és Salk viszont nem.”

Érdemes kiemelni itt egy nemritkán szó szerint sorsdöntő tényezőt, amelynek szerepe a könyvben is megjelenik. Az „univerzális” tudósok kora – egészen kivételes elméktől eltekintve – lejárt, a tudományok mindinkább szűkülő szakterületekre bomlanak. Ugyanakkor, amint Harford példái is mutatják, az egyik területen szerzett tudás, az oda kidolgozott módszer igen jó szolgálatot tehet más területeken is, sőt, felhasználása az utóbbiakon szabadab-

ban és ezért kreatívabban szárnyalhat, mint amit az ott bevett gondolkodás eredményez a maga kialakult normáival és korlátaival. Ha a tudós, a kutató egy másik szakterületen szerzett tudását, tapasztalatait, alkotó eredményeit fogja munkára, esetleg olyan hozzáállással, gondolkodásmóddal kezeli a témát, amelyre talán maga sem jutna, ha csak a kérdéses szakterületen működik. Ezek az előnyök pedig nyilvánvalóan hatványozódnak is, ha az ilyen „import” sok, többé-kevésbé eltérő területről valósul meg.

„Kölcsönösen megtermékenyítő hatásuk lehet a különböző részterületeknek az üzleti világban is. (Pontosabban az azokon szerzett tudásnak, tapasztalatoknak – Osman P.) A Minnesota Mining and Manufacturing Company (mai nevén 3M) alkalmazásában csiszolópapír-ügynökként dolgozó Dick Drew az 1920-as években például ráébredt, hogy az általa értékesített csiszolópapírok egy csapásra megoldanak a gépjárművek festése során adódó sorozatos problémákat. Így gyártotta le az első guriga dörzsanyag nélküli csiszolópapírt, és meg is született a kitakaró ragasztószalag. Amikor később Drew a DuPont új csomagolópapírjával, a celofánnal találkozott, ismét meglátta a nagy lehetőséget. Az addig kizárólag csomagolásra használt anyagot ragasztóval is bevonhatják és feltekerceselhetik: *így találta fel a celluxot.* (Igen nagy jelentőségűek lehetnek az ilyen ‘áthallások’ innovációs fejlesztési projektek menedzselésében. Egy-egy új megoldás, új technika hasznosításba vitelénél mindig alapkérdés azt vizsgálni, mi mindenre lehet az még jó, mely egyéb területeken, mely további problémák esetében hozhat előnyös megoldást, továbblépést – Osman P.)

A világ legkövetkezetesebben innovatív vállalatai közé tartozó 3M-nél a 'rugalmas figyelem' irányelve a legfontosabb. Mindez a legtöbb cégnél annyit tesz, hogy az alkalmazottak a vállalat pénzén lógnak a munkából. A 3M-nél azonban a kimerült alkalmazottak a főnökeik tudtával játszanak valamit, szundikálnak egyet, vagy sétálnak a vállalat jókora parkosított területén, és a szarvasokat csodálják. *A 3M vezetősége tisztában van vele, hogy az ihlet nem jön kényszerből. Gyakran olyankor érkezik, amikor valami egészen másra figyelünk.* Ezt a gyakorlatot fejlesztette egészen magas szintre a Google. A róla szóló könyvek részletesen ecsetelik a főhadiszállásukon kialakított „játsszótereiket” és a fejlesztésekben résztvevőknek biztosított „lazaságot”. *David A. Vise és Mark Malseed* egyebek közt ezt írják *A Google Sztori* c. könyvükben: „olyan munkahelyi légkört, olyan támogató környezetet teremtettek a dolgozóiknak, amely hozzásegítette őket, hogy a legtöbbet hozzák ki magukból. Szinte már abszurd kényeztetést kaptak, a munkahelyen számos különféle, magas színvonalú regenerációs lehetőséggel és kényelmi szolgáltatással – ami ugyanakkor bölcs számítást is mutat, hiszen nagyon sok kell ahhoz, hogy valaki otthagyon egy izgalmas munkát, jó fizetést, amelyhez még ilyen különleges bónuszokat is kap. (K.u.K. Kiadó, 2009 – Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2009/5. sz.)

Csoport- és hálózatdinamikák hatása a kreativitásra: Harford sportból vett példán részletesen bemutatja, miként segítheti a csapatmunkát a szoros összezárás rendje. Evezősnycasról szól, akik a felkészülés során teljesen elzárkóztak a külvilágtól: „Az efféle stratégiai elszigeteltség brutálisan eredményesnek bizonyulhat. *Ha az ember azt akarja, hogy csa-*

patának tagjai szívvel-lélekkel elkötelezzék magukat társaik mellett, a legbiztosabb módszer megfosztani őket az alternatívától. A brit nyolcas tagjai felismerték ezt, és feltétlen hűséget követeltek társaiktól, azon az alapon, hogy a legénység együtt olyan mértékben eredményes, amennyire a leggyengébb tagja az. A kívülállók nem csupán fölösleges figyelemelterelést jelentettek, hanem konkrét fenyegetést a legénység egységére, amennyiben egy-egy embert lebzselésre csábíthattak volna.”

A továbbiakban viszont ettől teljesen eltérő struktúrát állít elénk – feltehetően eléggé találó mondanunk, hogy annak rendezőelve az abszolút nyitottság. „A csapatmunkát egy mérőben más szempontból is vizsgálhatjuk, és volt valaki, aki olyan alapossággal tette ezt, hogy a neve mára összefort az együttműködési hálózatokkal. Ő Erdős Pál.” Ezúttal sem minden mondat tökéletes: Erdős nem vizsgálta, hanem a maga egészen különös és zseniális módján valósította meg a csapatmunkát. „Amit Erdős művelt, az túlmutatott mindezen: a magyar varázsló a tudománytörténet legtermékenyebb lángelméjeként alkotott. Együttműködési hálózata az egész világra és a teljes 20. századra kiterjedt, és olyan meghatározóvá vált, hogy egységeit a róla elnevezett 'Erdős-számmal' mérik. Matematikuskörökben az Erdőssel közös tanulmányt publikáló tudósok Erdős-száma 1. Világszerte több mint ötszázan büszkélkedhetnek ezzel. Aki az utóbbiak bármelyikével publikál együtt, annak az Erdős-száma 2. A matematikusok között több mint 40 ezren kaphatnak 3-as vagy annál kisebb Erdős-számot, e tudósok mindegyike a magyar lángelme körüli intellektuális pályán kering.

Erdős pályatársaira való hatását eddig egyetlen matematikus munkássága sem múlta – és talán soha nem is múlhatja – felül. Nézzük csak, *mit is jelent félezer társszerző: mindegyikük annak az élő bizonyítéka, hogy Erdős – szakmailag szigorúan lektorált tanulmányok egész hadának megírásakor – komoly intellektuális csapatmunkát végzett vadidegenekkel.* Mindezt 60 esztendőn át átlagosan hathetente megtette. A legtermékenyebb évében, 1987-ben – 74 esztendőskorában – 35 új alkotótársal szövetkezett, vagyis tíznaponta eggyel.” Nyilvánvaló, hogy Erdős munkássága esetében a szigorú rend, a matematikai kutatások minőségi követelményei nagyfokú alkotói rendetlenséggel ötvöződött: ahogy Erdős váltogatta a pillanatnyi kutatási együttműködéseit, ahogy az ebbéli alkotótársai másokkal együttműködve adták tovább azok hatását és eredményeit, és terjedt az egész tovább. Jó képet ad erről Paul Hoffman: A prímember – Erdős Pál – A matematika szerelmese c. kötete, Scholar Kiadó, 2012 – lásd Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2012/4. sz.)

Összetartó vagy összekötő: „A szociológusoknak az együttműködés különböző formáira megvannak a szakkifejezéseik. Amikor Hunt-Davis és evezőstársai magukat a külvilágtól elvágva kizárólag egymásra és az előttük álló feladatra összpontosítottak, 'összetartó társadalmi tőkét' (bonding social capital) halmoztak fel. Erdős Pál ellenben a legújabb matematikai megoldásokat tartalmazó levonatokkal teli nejlonszatyraival járta lankadatlanul a világot, és a halmazelmélettől a számelméleten át a valószínűségszámításig hordta a különböző tudományterületek híreit Pekingből Princetonba és Manchesterből Budapestre. Ekképp az 'összekötő társadalmi tőkét' (bridging social capital) gyarapította. Az összetartó

kapcsolatépítésre úgy is tekinthetünk, mint az együttműködés rendszerető megközelítési módjára. Minimálisra csökkentjük általa a bomlasztó és figyelemelterelő tényezőket, elhárítjuk az akadályokat; meghatározzuk a teendőket, majd minden energiánkat arra fordítjuk, hogy minél eredményesebben végezzük el az adott feladatot. Ez párhuzamba állítható a hegymászó-stratégiával, míg Erdős, a zseniális vándor a véletlenszerű ugrások megtestesítője. (A hegymászó-stratégiáról már szoltunk. Alternatívájaként Harford vázolja a véletlenszerű ugrások stratégiáját is, amelynél ilyen kezdéssel indítják a megoldások keresését, s azt a továbbiakban egy sajátos válogató algoritmus szerint viszik tovább – Osman P.)

Bizonyos körülmények között helyénvaló lehet kizárólag az összetartó kapcsolatok építésére koncentrálni. Leginkább olyankor, ha teljesen egyértelmű, a cél hogyan érhető el, és már 'csak' gürcölni kell az elmélet gyakorlatba ültetéséért. (Vagy az alkalmazott eszközök és módszerek finomításáért – Osman P.). Más körülmények között épp az összekötő kapcsolatoknak van nagyobb jelentőségük. Míg Hunt-Davis bebizonyította, hogy az elkötelezett munka nyolc másodvonalbeli evezőst is a sportága csúcsaira juttat, a másodrangú matematikusoknak nehézkes lenne komplex tételeket oly módon kidolgozni, hogy néhány hétre elvonulnak a világ elől. Nekik épp hogy gondolatébresztő ihletre van szükségük, ráadásul abból a fajtából, amellyel a varázsló Erdős – csiribí-csiribá! – képes volt a tanszéki társalgóban egy csésze kávé felett bármikor előrukkolni.

A feladatok túlnyomó többsége azonban azt kívánja meg, hogy az összetartó és összekötő kapcsolatépítést ötvözzük: az ihlető intellektuális szikrákra ahhoz van szükség, hogy kikristályosodjon a helyes megközelítési mód, elengedhetetlen ugyanakkor a szorgos és önzetlen csapatmunka is, amivel az elmélet a gyakorlatba ültethető. Egyensúlyt kell tehát teremteni az összetartó és összekötő kapcsolattípusok között. Hagyni kell, hogy bizonyos fokú zűrzavar eluralkodjon az amúgy rendközpontú csapatmunkában. A kétféle működési mód eszményi házasítása nagy kihívásnak bizonyulhat." Persze. Rendet csinálni, ha megvan hozzá a kellő erő, hatalom, viszonylag könnyű – régebben minden szolgálatvezető főtörzs és minden művezető meg tudta tenni. Értelmes rendet már nehezebb, annyiban, hogy a rend formális kötöttségei ne szorítsák vissza az értelem érvényesülését. Rendetlenséget csinálni még könnyebb, hiszen minden rendszer, ha hagyják, magától is a rendezetlenség felé mozdul, az emberek nagy hányada számára a rendtartó kötelmek hiánya amúgy is kényelmesebb. Olyan „rendetlenséget” fenntartani viszont, amely nem nehezíti, hanem segíti az alkotómunkát és az ahhoz szükséges rend érvényesülését, ez a művészet!

Érdekes világunk: „A csapatmunka 21. századi természetének hiteles vizsgálatához a számítógépes játékok tűnnek a leginkább alkalmasnak. A játéktervezés a legkülönbözőbb készségek együttes jelenlétét követeli meg: grafikusok, zenészek és történetírók képzett szoftvermérnökökkel dolgoznak együtt, és akkor még nem esett szó a pénzügyi, a kereskedelmi és a marketingosztályon dolgozók munkájáról. A technológia egyre gyorsabban fejlődik, és számos játék esetében fontos, hogy a tervezők ennek minden előnyét kiaknázzák. Egy számítógépes játék készítése – a hollywoodi filmekhez hasonlóan – hosszúúra nyúló, mégis

véges időtartamú projekt, amelynek kivitelezéséhez szabadúszók és sebtében felállított szakmai csapatok egész hadát alkalmazzák.” Ebben nyilvánvalóan nagy szerepe van annak, hogy a számítógépes játékok és az azonos technológiai alapokon szerveződő iparágak gazdasági jelentősége rohamosan növekszik, tehát érdemes oda beruházni, ugyanakkor a verseny- és a jövedelemtermelő képességet itt csak folyamatos fejlesztőmunkával lehet fenntartani és kiaknázni. Erre vezet, hogy az egyes termékek piaci élettartama itt eleve rövid, és az élesedő verseny azt tovább zsugorítja. Gyorsan reagáló, széles látókörű, komplex fejlesztések – ehhez nélkülözhetetlen a vázolt, nagyon is rugalmasan alkalmazkodó csapatmunka.

Kognitív sokféleség vs csordaszellem: „Ma már széles körben elfogadott, hogy *a kognitív sokféleség a kreativitás melegágya, és egyben a csordaszellem hatékony ellenszere.* (Álljunk meg itt egy szóra! Nagy divat elítélni a csordaszellemet, ám maradéktalanul jogos-e? Akár az is felvethető, hogy az emberek nagy hányada nincs kellőképp felszerelve arra, hogy minden fontos kérdésben maga döntsön, s viselje ennek terheit. A fejlődés során a csorda – a törzs, a közösség – sokban segíthette a túlélést, s ez beépült a gondolkodásmódunkba. Végző soron a közösség tartja fent azt az életteret is, amelyben a kreatív tehetségek kibontakozhatnak. Más kérdés, hogy ennek során a tehetséges embernek elegendő erőt, késztetést is kell éreznie magában ahhoz, hogy merjen elszakadni a csordától. S mert sok igazság van abban, hogy a zsenit olykor hajszal választja el a bolondtól, kegyetlenül jó kérdés, hogy mi mindentől, milyen külső és belső tényezőktől függ, mikor mi lesz az emberből, s ki kockáztatja meg, hogy minek minősítik – Osman P.)

Irving Janis pszichológus magát a *csoportgondolkodás* kifejezést is egy olyan folyamat leírására alkotta meg, amelynek során hasonló, ám komoly felülvizsgálaton át nem esett nézeteket valló emberek hoznak helytelen döntéseket. Mivel a csoporton belül bármi áron igyekeznek a barátságos légkört megőrizni, félreterezik a saját kételyeiket, és nem ütköztetik az álláspontjaikat. Miután a csoport tele van okos emberekkel, mindnyájan biztosak abban, hogy együttesen helytálló döntést hoznak, és közben valamennyien elhárítják a kritikus gondolkodás felelősségét, feltételezván, hogy majd mások törnek a fejüket helyettük is.)

Két évtizeddel azelőtt, hogy Janis publikálta volna elgondolásait a csoportgondolkodásról, egy másik pszichológus, Solomon Asch 1951-ben elvégzett egy híres kísérletsorozatot a konformitás és a véleménykülönbségek témakörében. Asch arra jutott, hogy *az emberek – hogy egyetérthessenek egy osztatlan nézeteket valló csoporttal – gyakran még olyankor is elnyomják a saját józan eszüket, ha a csoport álláspontja egyértelműen téves.* Mi az ellenszere az efféle destruktív csoportgondolkodásnak? *Akár egyetlen másként gondolkodó is megtörheti a varázst, a kísérleti alanyok már ekkor is készségesebben hangoztatják saját, eltérő véleményüket.* Érthető, hiszen elsőként kiállni a többiekkel szemben álló véleménnyel, ez a legnehezebb.

Az ezek alapján ajánlatos stratégia: „Ha egy adott kérdést csoportban kell mérlegelnünk, érdemes olyanokat összeválogatni, akik eltérően gondolkodnak, különböző tapasztalatokkal és

képzettséggel rendelkeznek, illetve másként néznek ki, mint a többiek. Ők friss és hasznos gondolatokkal gazdagíthatják a tanácskozást, ha pedig mégsem tennék, akkor is a legjobbat hozzák ki belőlünk. Feszélyeznek és arra készítetnek, hogy összeszedjük magunkat. Épp ebből a zűrös és kihívást jelentő folyamatból kell tőkét kovácsolni.” „Másként néznek ki”: ismert tény, hogy az emberek könnyebben azonosulnak azok véleményével, akik hozzájuk hasonlóan néznek ki – „Egy vérből valók vagyunk, te meg én!” (Kipling: A dzsungel könyve) –, és tartózkodóbbak az eltérőkkel szemben.

Paradox hatás: A csoportok inhomogenitásának teljesítményjavító hatása mellé Harford elmondja: kísérletes vizsgálatok kimutatták, hogy „Az igazi meglepetés akkor jön, ha nem a csoport tényleges eredményeit vizsgáljuk, hanem azt, hogy miként ítélik meg a szereplők a saját csoportjuk teljesítményét. A válaszok igazán figyelemreméltóak. A heterogén csoportok tagjai vajmi kevésbé voltak biztosak abban, hogy a helyes válaszra találtak rá, és kényelmetlenül érezték magukat a számukra ismeretlen ember társaságában. Kellemesebben múltatták az idejüket azoknak a csoportoknak a tagjai, ahol mindenki ismerte a másikat, és magabiztosabban állították – gyakran tévesen –, hogy megtalálták a helyes választ.

A saját álomcsapatunk összeválogatása során – a jelek szerint – képtelenek vagyunk felmérni, mi szolgálja igazán az érdekünket. A heterogén csoportok eredményesebben működtek együtt, ám a tagjaik ezt nem így érezték: a csapattagok kételkedtek a saját válaszaik helyességében, bizalmatlanul tekintettek saját megoldási módszereikre, és általában úgy érezték, hogy az egész együttműködési kísérlet zűrzavaros és feszélyezett volt. A homogén csapatok ezzel szemben önelégülten viselkedtek, noha csak gyengébb eredményeket tudtak felmutatni. Remekül szórakoztak a nyomozás közben, és – mivel baráti beszélgetésük kedélyesen és gördülékenyen folyt – abban a tévhitben ringatták magukat, hogy szükségképpen eredményes munkát is végeztek.” Miközben számtalan helyzetben a csoportok – törzsek – közti vetélkedés sokak kedvenc szórakozása, a legtöbben rosszul tűrik a csoporton belüli villongásokat, főleg ha amúgy többé-kevésbé összhang és abból adódó kellemes légkör uralkodik. S amint azt már Candide is megtapasztalhatta (Voltaire: Candide vagy az optimizmus), a legtöbben ugyan bölcsen igénylik a kritikát, ám másoknak az övékétől eltérő, ahhoz próbaként szolgáló véleményét csak nehezen viselik.

És, további kutatások eredményeit ismertetve: „Hasonló eredményre jutunk, ha a való életben vizsgálunk kis létszámú csoportokat.” Itt pedig a kőkemény valóságról beszél. Egy kísérleti helyzetre talán mondható, hogy a résztvevők számára nincs valódi tétje, ezért a viselkedésük sem teljesen reális. Itt viszont tőzsdei befektetésekre összeállt csoportok tényleges viselkedését elemezték, ahol a döntéseknek közvetlen és nagyon is valós anyagi következményei vannak.

A többit tessék elolvasni. Érdeemes gondolkodnunk, mikor „gyönyörű képességünk” a rend, és mikor válhat alkotó igyekezetünk béklyójává.

Dr. Osman Péter

Roman Krznaric: *Az empátia ereje*. HVG Könyvek, 2017; ISBN 9789633044933

„Képzhető-e nagyobb csoda, mint hogyha egy pillanatra egymás szemével nézhetnénk a világot? – Henry David Thoreau”

„Az empátia annak művészete, hogy beleéljük magunkat a másik helyébe, megértjük az érzéseit, a szemléletmódját, majd az így megszerzett tudás alapján cselekszünk.”

(A forrásmegadás nélküli idézetek mind a könyvből, a kiemelések a recenzió szerzőjétől.)

Ultrarövid kurzus empátiából: „Az empátia nem azonos az együttérzéssel, a másik iránti szánalommal vagy sajnálattal, hiszen olyankor nem feltétlenül igyekszünk meg is érteni a másik személy érzelmeit vagy álláspontját. Az empátia nem azonos továbbá az 'amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük' arany szabállyal (Biblia, Máté 7,12. Budapest, Magyar Bibliatanács), hiszen ez azt feltételezi, hogy a másik érdekei azonosak a miénkkel. George Bernard Shaw sajátosan csípős megjegyzést is tett minderre, mondván: 'Amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti ne cselekedjétek ugyanazt velük – meglehet, hogy más az ízlésük.' Az empátia tehát a másik eltérő ízlésvilágának felfedezéséről szól.”

Amely ízlésvilág mögött, annak meghatározó tényezőiként ott vannak a másiknak a miénktől esetleg többé-kevésbé eltérő érdekei, értékrendje, gondolkodásmódja, társadalmi és gazdasági helyzete – ezek rendszerében kell számára jól cselekedni. Egyszerűen szólva: adjunk enni az éhezőnek, de az ő étkezési szokásai szerint.

A HVG ajánlójából: „Az empátia azon túl, hogy meghatározó szerepet játszik abban, kik is vagyunk valójában, nélkülözhetetlen tulajdonság a 21. században. Ha képesek vagyunk a másik helyébe képzelni magunkat, javul az életminőségünk, harmonikusabbak lesznek a kapcsolataink, és új megvilágításba kerülnek az élet legfontosabb kérdései. Roman Krznaric népszerű filozófus áttekintette a pszichológia, az agykutatás, a társadalomtörténet és más szakterületek empátiával kapcsolatos kutatásait, valamint beleásta magát az empátia számos úttörőjének munkásságába. Terepmunkája során az élet legkülönbözőbb területein tevékenykedő embereket kérdezett meg az empátiával, illetve annak hiányával kapcsolatos tapasztalataikról. A szerző a londoni *The School of Life* alapító tagja.”

The School of Life programja erősen összekapcsolódik e könyv tárgyával, Krznaric e munkájának hátterével. Honlapjukról: „A *The School of Life* egy globális szervezet, amelynek rendeltetése az érzelmi intelligencia fejlesztése. A pszichológiát, a filozófiát és a kultúrát alkalmazzuk a hétköznapi életre. Olyan kérdésekkel foglalkozunk, mint hogyan találjunk lelkileg kielégítő munkát, hogyan kezeljük mesteri szinten a kapcsolatok művészetét, hogyan értsük meg a múltunkat, érzük el a békességet, s értsük meg jobban a világot.”

Alain de Botton író, akinek *Essays in Love* c. kötete kétmillió példányban kelt el, egyik társalapítóként írja róla: „Az iskola szenvedélyesen hisz abban, hogy a tanulást alapértékké kell tenni, ezért képzéseket tartunk a mindennapi élet fontos kérdéseiről. Miközben a legtöbb kollégium és egyetem a tananyagot absztrakt kategóriákra tagolja, mi a kurzusainkat olyan dolgokra irányítjuk, amelyek mindannyiunknak fontosak: karrier, kapcsolatok, politika, utazás, család. Egy este vagy egy hétfőre egy kurzuson gyakran olyan elmélkedéssel telik, mint pl. az erkölcsi felelősségünk egy volt társunk iránt, vagy hogy miként oldjunk meg egy karrier krízist. Egy részlege pszichoterápiás szolgáltatást kínál egyéneknek, pároknak, vagy családoknak – és ezt teljesen stigmamentes módon teszi. Az általában tartózkodó britek számára elsődleges jelentőségüként, úgy nyújtjuk a terápiát, hogy az nem jobban vagy kevésbé furcsa, mint egy hajvágás vagy egy pedikűr, s talán sokkal hasznosabb. Az iskola arra törekszik, hogy a tanulást és az eszméket visszahelyezze oda, ahol mindig is lenniük kellett volna: életünk kellős közepére.”

A szerző kutatásairól a témában: „A korábban soha nem látott méretű médianyilvánosság és az empátia iránti közérdeklődés ellenére van még egy alapvető probléma, amelyről kevés szó esik, pedig könyvünk központi kérdése: *Hogyan fejleszthető az empátia képessége?* Hiába van meg bennünk az adottság, ha nem világos, hogyan hozzuk működésbe azt a bizonyos 'áramkört' (erről lentebb – Osman P.). *Az elmúlt tizenkét évet a válasz keresésével töltöttem. Igyekeztem áttekinteni a különböző szakterületek empátiával kapcsolatos kutatásait a kísérleti pszichológiától a társadalomtörténetig, az antropológiától az irodalomtudományig, a politológiától az agykutatásig. Mindeközben beleástam magam az empátia számos úttörőjének életébe. Sokukat az elkövetkezendő oldalakon be is mutatom.* Találkoztam argentin forradalmárral, kiemelkedően sikeres amerikai regényíróval és Európa leghíresebb oknyomozó újságírójával. *Terepmunkám során az élet legkülönbözőbb területein tevékenykedő embereket kérdeztem az empátiával, illetve annak hiányával kapcsolatos tapasztalataikról.* Volt közöttük baleseti sebészetten dolgozó ápoló, befektetési bankár, rendőrtiszt, a karrierjét fel nem adó édesanya, London belvárosában táborozó hajléktalan és gazdag guatemalai ültetvényes – egyvalamiben azonban hasonlítottak: szinte mindnyájuknak volt olyan története, amikor más cipőjébe kellett lépniük.”

Pár karakteres mondat a könyvből: „Az agyunk kellően összetett ahhoz, hogy mind az individualizmusra, mind az empátiára alkalmas legyen. Három hosszú évszázadon át az individualista oldalt hangsúlyozták, bátorították és favorizálták. Adjuk most meg az empátiáért felelős agyterületeknek is a jól megérdemelt lehetőséget, hogy a rivális mellé állva kilépjenek a reflektorfénybe, jelezve, hogy egy társas együttélésre alkalmas agy büszke tulajdonosai lehetünk.”

„Meggyőződésem, hogy társadalmi életünk jelentős részét képtelenek lennénk megmagyarázni anélkül, hogy tudomásul vennénk a hétköznapi empátia létezését és jelentőségét.”

„Nem könnyű feladat más szemüvegén át látni a világot, bár néha valóban inspiráló. Ha mégis kísérletet teszünk rá, elképesztő társadalmi változást idézhetünk elő.” Ahhoz azonban, hogy az ilyen megvilágosodásból jelentős társadalmi változást hozó világosság legyen, sokak gondolkodásában kell hasonló fényeknek gyűlni, s azoknak érvényre is jutni a magatartásukban.

„Az összetartás és a kölcsönös segítségnyújtás éppoly fontos tényezői az evolúció folyamatának, mint maga a verseny” – idézi Krznaric Peter Kropotkin A kölcsönös segítség mint természettörvény c. könyvéből.

„Amikor mi magunk szembesülünk komoly viszontagságokkal, nehezen engedhetjük meg magunknak, hogy időt és fáradságot nem kímélve mások baján segítsünk.” Ez, bár egyáltalán nem mentheti, elég jól magyarázza világunk tengernyi csúfságát.

Az empatikus kiáltvány: „Az empátiát többnyire valami lelket melengető, kellemes érzésként tartjuk számon. Sokan egyenlőségjelet tesznek a hétköznapi kedvesség, a másokra való odafigyelés, a gyengédség, törődés és az empátia közé. Ez a könyv merőben más nézőpontot képvisel. Az empátia valójában olyan eszmény, amelynek segítségével átformálhatjuk életünket, és alapvető társadalmi változást idézhetünk elő. Az empátia forradalmat generál. Nem afféle ódivatú, új törvényeken, intézményeken vagy kormányzaton alapuló forradalmat, hanem annál sokkal mélyrehatóbbat: az emberi kapcsolatok forradalmát.”

Miért csak most ébredtünk rá? „Miért csak mostanában kapta fel a témát a közvélemény? Az empátiával kapcsolatos elképzeléseink nem új keletűek. A téma először a 18. században merült fel, amikor Adam Smith skót filozófus és közgazdász leírta, *hogy morális érzékenységünk abból a szellemi adottságunkból fakad, hogy 'képzeletben képesek vagyunk helyet cserélni a szenvedővel'*. (Smith morálfilozófusként jutott el közgazdaságtani felismeréseihez – Osman P.) Az, hogy a közelmúltban jelentősen megnőtt a téma iránti érdeklődés, főként az időközben elért nagy horderejű, az emberi természettel kapcsolatos tudományos felfedezéseknek köszönhető.

Az elmúlt háromszáz év befolyásos gondolkodói Thomas Hobbestól Sigmund Freudig azt állították, hogy alapjában véve önző, önfenntartásra berendezkedett teremtmények vagyunk, akik csak saját, önös érdekeiket tartják szem előtt. Ez az emberi természetet ily módon leíró, borúlátó nézet idővel az egész nyugati világban elterjedt. A 2000-es évek elején azonban sikerült valamelyest félresöpörni ezt a felfogást, mivel bizonyítást nyert, *hogy az ember homo empathicus is egyben, azaz alkatilag empatikus lény. Empatikus természetünk nemrégiben történt felfedezése a modern kori tudomány egyik legfigyelemreméltóbb eseménye.*”

„Merőben megváltozott tehát, miként tekintünk önmagunkra, mindez pedig hatással volt a közgondolkodásra is.”

Vajon nem lehetséges-e, hogy empatikus oldalunk felszínre kerülésében markáns szerepe van annak is, hogy sokkal sűrűbben összezárva élünk a társadalomban, s ezért a szemünk előtt vannak azok, akik empátiát keltenek bennünk? Továbbá hogy annyit javult az életminőségünk, hogy ennek köszönhetően jut az erőnkől és a figyelmünkől empátiára is?

Hiszen, amint arra a fentebbi idézet utal, a saját bajaink elnyomhatják empátikus késztetéseinket. Valószínűleg ezért is van, hogy a régebbi időkben a „felebarát” iránti szeretet ideálkép volt, s a jótéteményeket szentek példái jelenítették meg.

Empátikus voltunk bizonyítékai: „Három területen történt igazi áttörés. Az idegtudósok felfedezték az agyban egy tíz szakaszból álló 'empátia-áramkör', amelynek sérülése korlátozza abbéli képességünket, hogy megértsük, miként érez a másik. Az evolúciobiológiai kutatások kimutatták, hogy főemlős rokonaihoz hasonlóan az ember is természetből fogva empátiával rendelkező és együttélésre született, társas lény. Gyermekpszichológusok pedig bebizonyították, hogy már egy hároméves apróság is képes kilépni a saját gondolatvilágából és megérteni mások nézőpontját. Mostanra egyértelművé vált, hogy empátikus vonásaink éppoly erősek, mint az önzésre hajlamos belső késztetések.”

„A kivételesen empátikus emberek hat jellemzője”: Kutatásainak fentebb idézett felvázolása után írja a szerző: „Azt tapasztaltam, hogy a kivételesen empátikus emberekben van valami közös. Tudatosan alkalmaznak hat olyan attitűdöt és viselkedésformát, amely beindítja az agyukban található empátikus áramkör működését, és segítségével képessé válnak annak megértésére, ahogy mások látják a világot. Ha a maga teljes valójában életre akarjuk hívni a bennünk szunnyadó homo empathicust, a következő hat jellemző fejlesztésére kell törekednünk: (Ez a hat jellemző adja egyben a könyv hat nagy fejezetének címét és tárgyát is, amelyeket Az empátia jövője c. zárszó követ – Osman P.)

1. *Empátikus gondolkodás* – Tegyük magunkévá azt a felismerést, hogy az empátia az emberi természet szerves része, egész életünk során fejleszhető képesség! (Ez nyilvánvalóan szükséges, bár nem elégséges feltétele annak, hogy tudatosan fejlesszük magunkban az empátiát – Osman P.)

2. *Képzeld magunkat a másik helyébe!* – Tudatosan törekedjünk arra, hogy mások helyébe képzeljük magunkat (ideértve az 'ellenségeinket' is), fogadjuk el emberi mivoltukat, egyéniségüket, látásmódjukat! (Ez bizony komoly emelkedettséget kíván, különösen az utóbbiak esetében. Viszont kiváló eszköze lehet, egyfajta szellemi jógaként, akaraterőnk és önuralmunk fejlesztésének. S bizony beleütközhetünk a cinikus – vagy csak rezignált? – tétel esetleges igazságtartalmába, hogy 'az emberiséget könnyű szeretni, az embereket már nem annyira' – Osman P.)

3. *Tapasztalatgyűjtés* – Tanulmányozzunk a sajátunktól eltérő életmódokat és kultúrákat: váljunk ezek közvetlen részesévé, tegyünk empátikus felfedezéseket, működjünk együtt a különböző társadalmi rétegekkel! (Ebben felettébb vigyázni kell: nehogy úgy tűnhessék, hogy valamiféle leereszkedéssel vagy épp kutatói kíváncsisággal közeledünk hozzájuk – Osman P.)

4. *A társalgás művészetének gyakorlása* – Forduljunk érdeklődéssel az idegenek felé, figyelmesen hallgassuk meg őket, ne rejtjük el az érzéseinket!

5. *Utazás a karosszékekben* – Merüljünk el mások gondolatvilágában a művészet, az irodalom, a film és a közösségi oldalak segítségével! (Vigyázat a legutóbbival: rémisztő meny-

nyiségű és minőségű csúfság ragadhat ránk, meg ne tapadjon, s nehogy ezekkel menjünk más emberek közé! S van a közösségi hálóknak egy további csapdája: talán integrálnak, de könnyen el is szigetelnek. Általuk az ember gyakran már nem találkozik másokkal azok valóságában, hanem ehelyett – kettesben egy képernyős kütyüvel – csak azok kimódolt árnyait, „avatárjait”, ún. profiljait látja, és velük az emberi kapcsolatokban szintúgy fontos metakommunikációt nélkülöző „csevegéseket” folytat. A közösségi hálózatokban gyakran egészen személytelenül jelennek meg az egyes résztvevők – csak egy nicknév, nem igazán valódi ember, nem lehet megtudni róluk annyit, ami empátia felé vinne. Jó kérdésnek tűnik itt még a következő is, különösen a fiatalok körében: Az emberek jelentős részének természetes hajlama, hogy szeret népszerű lenni. A közösségi hálók sokak számára presztízs-kérdéssé is teszik az ottani kapcsolataik, kedveltségük számát. Ez arra indít sokakat, hogy igyekezzenek profiljukat mind előnyösebbé tenni, s azt rendre ápolni, fejleszteni, tehát sokat foglalkozni így magukkal. Kérdés, hogyan alakítja ez az érintettekben a gondolkodásukat. Ezekre lentebb visszatérünk egy részlettel a könyvből – Osman P.)

6. *Csináljunk forradalmat!* – Annak érdekében, hogy társadalmi változást idézzünk elő, *igyekezzünk tömegméretekben terjeszteni az empátiát!* Fejlesszük empatikus képességünket, hogy a maga természetes valójában legyünk képesek elfogadni a világot.” Óvatosan: a forradalmárt a látszólag bolondtól gyakran csak a követőinek mennyisége választja el.

Működik és jó érzést ad: „Ha az említett szokások a mindennapi életünk részévé válnak, másként fogunk gondolkodni, érezni és cselekedni. Lenyűgöz majd, hogy képesek vagyunk átlépni mások tudatába, miközben megkíséreljük kitalálni, 'honnan jönnek', mi a céljuk, miben hisznek, milyen a mögöttes szándékuk. *Annak megértése, hogy mi mozgatja az embert, új világot nyit előttünk,* és a többi valóban empatikus emberhez hasonlóan talán érdekesebbnek látjuk majd embertársainkat önmagunknál.”

„Önmagunknál”? Alighanem viszonylag kevesek képesek ennyire elfordulni önmaguktól. Talán inkább a nyitottságból adódó élmények, ismeretek érdekesebbek az énközpontú bezártságnál.

A közösségi hálók paradoxona: „Egy nemrégiben a Michigani Egyetemen végzett tanulmány feltárta, hogy az amerikai fiatalok empátiára való hajlama 1980-tól mostanáig jelentős mértékben csökkent, és a legmeredekebb esés a 2000-es évek elején következett be. A kutatók szerint a változás részben annak tudható be, hogy egyre több ember él egyedül, illetve egyre kevesebb olyan társadalmi és közösségi tevékenységben vesznek részt, ami fejlesztené az empátia iránti érzékenységüket. A pszichológusok továbbá a 'nárcizmus járványszerű terjedéséről' beszélnek: tízből egy amerikai nárcisztikus személyiségjegyet mutat, ami gátolja a mások iránti érdeklődés kialakulását. Számos elemző úgy véli, hogy az európai országokban az amerikaihoz hasonló mértékben csökken az empátia és nő a nárcizmusra való hajlam, méghozzá az urbanizáció hatására feldarabolódott közösségekben csökkenő polgári elköteleződés és a szabadpiaci ideológiák által elmélyített individualizmus következtében.

Ez a trend már csak azért is fölöttébb aggasztó, mert mindeközben a közösségi hálózatok és az internet világának segítségével elméletileg sokkal közelebb kerültünk egymáshoz, gyorsabban értesülünk a világ eseményeiről, mint bármikor a történelem folyamán. Hiába regisztráltak több mint egymilliárdan a Facebookon, ez nemhogy nem segít megállítani az empátia hanyatlását, hanem *inkább rontott a helyzeten. A közösségi hálózatok jól működnek, amikor az információ terjesztéséről van szó, de egyelőre alkalmatlannak mutatkoznak az empátia terjesztésére.*

Velünk él, és mégis hiányát szenvedjük: „Valójában sokkal gyakrabban érezzük át mások helyzetét, mint gondolnánk. Bár nem mindig vagyunk tudatában, de többségünk napi szinten alkalmazza az empatikus gondolkodást.” „*Csak ki kell nyitnunk a szemünket, hogy lássuk, mennyi empátia vesz körül bennünket, és valójában ez a mi közegünk. Ám ha ez a helyzet, akkor hol a probléma? Miért kellene azon fáradoznunk, hogy a kivételes empátiás képességgel rendelkező emberek hat tulajdonságát a magunkévá tegyük? Azért, mert az itt és most történelmi pillanatában kritikus 'empátiahiányban' szenvedünk mind társadalmi, mind magánéleti szinten.*”

Tükör által homályosan? „Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a szén-dioxid-kibocsátás csökkentésére irányuló nemzetközi tárgyalások sem igen haladnak előre, ami ékes bizonyítéka annak, *mennyire képtelenek vagyunk a jövő generációk helyébe képzelni magunkat, akik végül kénytelenek lesznek szembenézni annak a környezeti katasztrófának a következményeivel, amelynek kialakulásáért mi magunk vagyunk felelősek.*”

De a szén-dioxid-kibocsátás csökkenthető része gazdasági tevékenységekhez kapcsolódik, a csökkentés pedig költségekkel és hasznok elmaradásával jár. Itt tehát nagy és kökemény érdekek irányítanak, amelyek felülírják az empátiát – akárcsak a Föld természeti erőforrásainak kihasználásában, ami szintúgy lényegében a jövő nemzedékek megrablása. Más kérdés, hogy a környezetvédelemben a valódi, jogos aggodalmak jó szándékú szószólói mellett a nyereségszerzésre törő „környezetbarát” iparágak is követelnek teret maguknak, és ebben meglovagolják a felelősség kérdését – ám ez valójában a gazdasági érdekeik érvényesítéséről szól, nem pedig az empátiáról.

Jótékony hatásai: „*Ideje lenne felismerni, hogy az empátia nem csupán jóvá tesz minket, de jót is tesz nekünk. A jóllét számos szakértője kezdi felismerni az élet művészetének ezt az alapvető igazságát. ... Mit is tehet hát értünk valójában az empátia?*

Először is, *segíthet helyrehozni a már megromlott kapcsolatokat.* Rengeteg kapcsolat fut zátonyra amiatt, hogy legalább az egyik fél úgy érzi, nem veszik figyelembe sem a szükségleteit, sem az érzéseit, ezáltal nem talál megértésre. A párkapcsolati tanácsadók állítása szerint egy egészséges adag empátia a lehető legjobb gyógyír. (Mai életmódunk finoman szólva szűkülő teret ad a másokra figyelésnek. A legtöbbeknél a szellemi és lelki energiáik igen nagy, nemegyszer mind növekvőbb hányadát az érvényesülés vagy a pusztta megélhetés, túlélés köti le. Az értékrend sunyi alakulása az együtt töltött időt is nagyban kifelé fordítja: televízió, egyéb tömegmédiá, az izgalmassá emelt világ követése, hasonlók. Már a zenét is

gyakran egyedül hallgatjuk, közvetlenül a fülünkbe. Így alattomosan növekszik a kapcsolati deficit – Osman P.)

Az empátia elmélyítheti a baráti kapcsolatainkat is, illetve új barátokra teheti szert általa, ami igen jól jön a mai világban, ahol minden negyedik ember szenved a magánytól. *Kellő empátialökettel a kreatív gondolkodás is fejlődik:* olyan problémákra és nézőpontokra is rávilágít, amelyek máskülönben rejtve maradnának. Végül, mint ahogy ezt a könyvben szereplő történetek is igazolják, *nincs annál jobb módszer, mint mások szemüvegén át nézni a világot, hiszen segít megkérdőjelezni a korábbi feltevéseinket és előítéleteinket, ezáltal új gondolatokat ébreszt az élet számunkra legfontosabb kérdéseiben.*” Valójában az utolsó mondatban foglaltak maguk is értékes segítői, fejlesztői a kreativitásnak.

A hozzáállás új forradalma: „Az empátia valóban rászolgált, hogy az élet művészetéhez való viszonyulásunk központi elemévé váljon: *kitűnő ellenszere ugyanis a múlt századból ránk maradt, önmagába forduló individualizmusnak.* Én úgy gondolok a 20. századra, mint az önvizsgálat korszakára. Olyan korszak volt, amelyben *az önsegítés iparága* és az öngyógyászat kultúrája azt az elgondolást táplálta, hogy önmagunk megértésének és életmódunk kiválasztásának a legjobb módja, ha magunkba nézünk, és a saját érzéseinkre, tapasztalatainkra és vágyainkra koncentrálnak. (Lényeget mutató megfogalmazás: „az önsegítés iparága”: valóban iparaggá vált az önsegítést tanító kiadványok és szolgáltatások – természetesen nyereségorientált – értékesítése – Osman P.) *Ez az egész nyugati kultúrát meghatározó, individualista filozófia a legtöbbször számára csalódást okozott: nem hozta meg a várva várt jó életet. A 21. században tehát változtatnunk kell rajta. A befelé fordulás helyett hozzuk létre a kifelé fordulás új korszakát!* Találjuk meg az önvizsgálat és a kifelé fordulás megfelelő egyensúlyát. 'Kifelé fordulás' alatt azt értem, hogy önmagunk felfedezéséhez és a 'hogyan kell élni' kérdésének megválaszolásához igyekezzünk önmagunkból kilépve mások életét és látásmódját megismerni. *A kifelé fordulás korszakának alapvető módszere pedig az empátia.*”

Itt a 20. századi, fent említett folyamat kritikus felvázolását kapjuk: „A befelé fordulás lassan a teljes nyugati társadalmat átjárta. Az olyan kifejezések, mint az 'önfejlesztés', 'önmegvalósítás', 'önsegítés' és 'az egyéni képességfejlesztés' a mindennapi társalgás részévé váltak. Az 1960-as évek politikai radikalizmusa fokozatosan teret adott az egyéni 'életstílus' iránti elköteleződésnek. Mindehhez hozzáadódott még a tömegcikkék fogyasztói kultúrája, ami részben szintén az énmánia elterjedéséből táplálkozott.” És viszont: a vírusfertőzéssel terjedő járványok hatékonyságával került be félelmetesen sokak gondolkodásába, hogy önmaguk kényeztetésének, gondjuk-bajuk felejtésének kellemes és hathatós módja a vásárlás. Ehhez járult a másik erős hatás, amelyet az ezt követő idézet összegez. „A luxuscikkék fogyasztása egyre inkább a személyiség kifejezésének eszközévé vált, az emberek ettől érezték magukat gazdagoknak, előkelőnek, kiváltságosnak.”

Ami ismét csak nem pusztán spontán, hanem nagyon is segített folyamattal vált uralkodóvá. S vegyük észre: Madách Imre igen jó programot adott Péter apostol által: „Az egyén szabad / Érvényre hozni mind, mi benne van. / Csak egy parancs kötvén le: szeretet.” A

20. század ebből sokat megvalósított, ám az utolsó követelményt nem. S beteljesült Lucifer cinikus jóslata: „Istennek tetszik, mert az ég felé hajt, / S ördögnek kedves, mert kétségbe ejt majd.” (Az ember tragédiája, 6. szín)

Megújulás kell, új irány és kibontakozás: „A tragédia az, hogy a befelé fordulás az egyénre ennyire intenzíven összpontosító korszaka mégsem hozta el a nyugati társadalmak számára a beígért Kánaánt, a boldogságot. ... *Elérkezett a pillanat, hogy magunk mögött hagyjuk a befelé fordulás korszakát, és kipróbáljunk valami újat.* Több mint kétezer évvel ezelőtt Szókratész azt tanácsolta, hogy a bölcs és jó élethez vezető legjobb út az 'ismerd meg önmagad'. Hagyományos értelmezés szerint ehhez az önmagunkról való elmélkedés szükségeltetik, a befelé fordulás, lelkünk legmélyebb bugyrainak beható elemzése. Önmagunkat azonban úgy is megismerhetjük, ha kilépünk önmagunkból, és a sajátunktól merőben eltérő életet és kultúrákat tanulmányozunk. *Itt a kifelé fordulás korszakának ideje, és ennek sikeréhez az empátia a legfőbb reménységünk.*”

„Az empátiára irányuló képességünk fejlesztéséhez: nélkülözhetetlen pontosan megragadnunk, kik is vagyunk valójában. *Rá kell ébrednünk, hogy van az emberi tulajdonságoknak egy halmaza, amelyről a nyugati kultúra jó ideje nem vesz tudomást.* Ha folyvást azt ismételtetjük, hogy csupán egoista teremtmények vagyunk, kicsi az esélye, hogy valaha is többek leszünk annál. A gondolkodásunk megváltoztatásának egyik legjobb módja, ha minél többet megtudunk a homo empathicus nagyszerű felfedezésének történetéről. Ez a fejezet ezért *azt a kevésbé ismert történetet tárja elé, ahogyan végre az empatikus én nyomára bukkantunk.* Először egy 17. századi filozófus elméletéről ejtünk szót, majd eljutunk az agykutatás tükroneuronokkal kapcsolatos legfrissebb kutatási eredményéig. Időközben értekezünk még a pszichológia történetéről, az árvaházi csecsemőkről szóló tanulmányokról és a csimpánzok érzelmi életéről.”

Itt roppant kemény kritika következik: Krznaric „*a modern kori történelem egyik legerőteljesebb kulturális propagandájának*” nevezi azt a tételt, hogy „*az ember alapjában véve önző teremtmény*”. Ennek történetét természetesen ki is bontja, bár a mozgatórugókkal adós marad.

Fele se barátaink: „Hajlamosak vagyunk negatívan vagy akár cinikusan vélekedni másokról. A nyugati országokban végzett felmérések tükrében jellemzően azt gondoljuk, hogy 'az emberek többségében nem lehet megbízni', valamint, hogy 'az emberek többnyire csak magukkal törődnek'. Az empátiára, a kedvességre és a jó szándék egyéb megnyilvánulásaira úgy tekintünk, mint a kivételre, ami erősíti a szabályt.

Ugyanakkor nem meglepő, hogy az emberi természethez való illetően hozzáállás ennyire elterjedt. Részben fedi a valóságot, hogy vannak velünk született önző és agresszív tulajdonságaink. Másfelől, befolyásos gondolkodók több mint három évszázada sulykolják belénk az emberi természetre vonatkozó efféle nézeteket. *Mindez a kulturális örökségünk része, olyan ideológia, ami lassanként áthatotta a kollektív képzeletet.* Ha feltárjuk, ki a felelős

a létrejöttéért, máris megtettük az első lépést empatikus énünk újrafelfedezésének irányába. *Négy fő gyanúsítottal állunk szemben.*”

Ami a tulajdonságainkat illeti, érdemes lehet elgondolkodnunk pár tényezőn. Kezdhetjük a társadalmak alapszerkezetének átalakulásával és az azzal szükségképpen járó elidegenedéssel. A hajdani kisebb közösségekben élők nagyjában-egészében ismerték egymást, és sokban egymásra is voltak utalva. Csányi Vilmos mondta egy interjúban, hogy „Valódi közösség gyermekekkel együtt száz-százötven ember csoportjából alakulhat ki, ha a csoportot folyamatos közös akciók, közös hiedelmek és közös szociális konstrukciók jellemzik.” (Új Könyvpiac) Ezek a kötelékek megsemmisültek, amikor a különböző tényezők behajtották az embereket a városokba. Eléggé valószínű, hogy az egymásra figyelés egyik fő tanítója a szoros együttlétben élő nagycsalád volt, amelyet a modern életforma irgalmatlanul szétépett. Másrészt, a „kivülállókkal” szembeni bizalmatlanság alkalmasint a törzsfelbontás során szerzett „túlélő felszerelésünknek” is fontos része. A legújabb időkig vajmi kevés ok volt a saját közösség kötelékein kívül lévőktől elvárni, hogy magatartásukban barátságos, empatikus tényezők vezessék őket. Mások megítélésének hibalehetőségei közül pedig mindig a túlzott gyanakvás hordozta a kisebb kockázatot a bizalommal szemben.

A fent említett „négy fő gyanúsított” négy nagy, iskolateremtő gondolkodó. Bemutatásukat és az önzés filozófiája történetének felvázolását szerzőnk így zárja: „A négy nagy gondolkodó, Hobbes, Smith, Darwin és Freud, valamint követőik állandó szellemi támadásainak kereszttüzeiben nem sok esély maradt, hogy az a gondolat, miszerint éppoly alkalmasak lennénk az empátiára, mint az önzésre, szárba szökkenjen és virágozzék. *Az igazán nagy tragédia, hogy egészen mostanáig az emberi természetnek csupán egy részét sikerült megismernünk: az egoistát, a homo egocentricust.*”

A „négy fő gyanúsított” másik oldala: „Hogy lehet, hogy mégis oly sokat hallani manapság a homo empathicusról? Milyen úton-módon fedeztük fel az empatikus elmét? Meglepődve tapasztaljuk, hogy *a nyugati kultúrában az empatikus gondolkodás gyökereinek felkutatásakor ugyanazokkal a szerzőkkel találjuk szembe magunkat, akiket már az önzésről szóló nézetek kapcsán is megismertünk.*” Természetesen itt is kapunk kifejtést. Belőle idézünk. Adam Smithről és *The Theory of Moral Sentiments* c. művéről írja: „Bármily önzőnek tartjuk is az embert – írja Smith a könyv elején –, látni való, hogy *az is természetének része, hogy érdeklődést tanúsít mások szerencséje iránt, önmaga szempontjából is fontosnak tartja mások boldogulását, még akkor is, ha semminemű hasznót nem húz belőle, leszámítva az örömet, amit mások boldogsága láttán érez.* Ezt követően *kifejti a világ első, teljesen kidolgozott empátiaelméletét, ahol állítja, hogy természetes adottságunk beleképzelnünk magunkat mások helyzetébe, amit érzékletesen úgy is írt le, mint 'a szenvedővel történő képzeletbeli helycserét'.*”

„Darwin is tisztában volt azzal, hogy a hétköznapijaink nemcsak abból állnak, hogy foggal-körömmel harcolunk egymás ellen, és *elismerte, hogy sokszor jó szándékról teszünk tanúbizonyságot.* ... Sajnos Darwin gondolatainak ez az empatikus oldala, amely többek között

Az ember származása (*The Descent of Man*) című könyvében is megjelenik, javarészt süket fülekre talált, és csak mostanság kezdjük ismét felfedezni.”

Kognitív és affektív empátia: Az empátiakutatás történetének ismertetése során jutunk el ezek bemutatásához. „Az empátia egyfelől *nézőpontváltás (amit néha 'kognitív empátiának' is neveznek)*, másfelől *együttérző érzelmi válasz (vagy 'affektív empátia')*.” „A *nézőpontváltás* része, *hogy hirtelen a másik helyébe képzeljük magunkat*, felismerjük, milyen más az ízlése, mennyire mások a tapasztalatai és mennyivel másképp látja a világot, mint mi. Maga a tény, hogy a kognitív empátia természetes módon alakul ki a kora gyermekkorban, amint a kisgyermek kezd különbséget tenni önmaga és mások között, arra utal, hogy az ember empátiára képes, természetből fogva társas lény.”

„Az empátia másik fajtája, az 'affektív empátia' elsősorban nem azt a kognitív képességet jelöli, hogy megértjük a másik kiindulópontját, hanem azt, hogy osztozunk a másik ember érzéseiben, illetve visszatükrözzük azokat.” És „A gyakorlatban az empátia két formája szorosan összefonódik.”

A kutatás új élvonala: „A pszichológiában az 1940-es és 50-es években bekövetkezett előrelépést követően *az elmúlt két évtizedben evolúcióbiológusok és idegtudósok kerültek a kutatás frontvonalába, hogy az empátia eredetével és természetével kapcsolatos, merőben új összefüggéseket tárjanak fel.*”

Az állatokban is megjelenik! Krznicar idézi Frans de Waal holland primatológust, „akit a Time magazin olvasói napjaink száz legbefolyásosabb embere közé választottak. Hogyan tett szert ekkora népszerűsége egy csimpánzszakértő? *Az 1990-es évek közepe óta végzett kutatásai a feje tetejére állították a Hobbes és Darwin által az emberi természetéről kialakított képet, mivel kiderült, hogy az empátia számos állatnak, például a gorilláknak, a csimpánzoknak, az elefántoknak, a delfineknek is éppúgy sajátja, mint az embernek.* Majdhogynem azt mondhatnánk, hogy de Waal többet tett azért, hogy felhívja a figyelmet a homo empathicus létezésére, mint bárki más a világon. (Némi optimizmusra ad okot, hogy korunk celeb-orientált világában egy tudós képes ilyen hatással lenni a nagyközönségre, ekkora elismerést kiváltani – Osman P.) 'Senki sem tagadja, hogy az emberi faj agresszív; azt hiszem, talán mi vagyunk az egyik legagresszívebb főemlős' – mondta. 'Hosszú éveken át egy csomó olyan sületlenséggel tömték a fejünket, hogy alapvetően agresszívek vagyunk, és örökös háborúskodásra születtünk. Valójában viszont igen szoros genetikai rokonságban állunk a békés hippikre emlékeztető bonobókkal, akikben egyébként erősebb az empátiára való hajlam, mint a többi főemlősben, például a csimpánzokban' – emelte ki. De Waal szerint *'az empátia a vérünkben van*, olyannyira, hogy amennyiben mégis hiányzik valakiből, az illetőt veszélyesnek és mentálisan betegnek tartjuk'.”

Szerzőnk ezt követően idevágó állatkísérleteket ismertet, amelyek sorában különösen érdekes a következő, „az egyik leghíresebb, az állatok empátiáját bizonyító, korai vizsgálat”: „1964-ben Jules Masserman pszichiáter beszámolt róla, hogy a *rhesusmajmok nem voltak hajlandóak meghúzni a láncot, amivel élelemhez jutottak volna, miután látták, hogy a lánc*

meghúzásakor egyik társukat áramütés éri. Az egyik majom tizenkét napig nem nyúlt a lánc-hoz, miután látta, hogyan rázza meg az áram a társát, inkább éhezett, mint hogy fájdalmat okozzon neki.

Hogyan alakult ki? „De Waal a főemlősök tanulmányozásával töltött évtizedek alapján állítja, hogy valószínűleg két okból alakult ki az emberben az empátia. Először is, mert valahogyan biztosítani kellett az utódokról való gondoskodást. Ha ugyanis egy anya nem megfelelően reagál az éhes gyermeke sírására, veszélyezteti az utódja életét. 'Az emlősök fejlődésének 180 millió éves története során azok a nőstények, amelyek gondoskodtak utódaikról, szaporábbak lettek azoknál, amelyek érzéketlenek és távolságtartóak voltak' – meséli de Waal. A második ok pedig Kropotkin vélekedésével összhangban az, hogy fenn kellett tartani a kölcsönös segítségnyújtásnak az egyén és a csoport túlélése szempontjából nélkülözhetetlen rendszerét. A kegyetlen őskori körülmények között az empátia tette lehetővé, hogy az emberek összefogjanak, és a közösség minden tagja elegendő táplálékhoz jusson. 'A hatékony együttműködés megkívánja, hogy precízen ráhangolódjunk mások érzelmi állapotára vagy céljaira' – szögezi le.

Álom, édes álom? „De Waal úgy véli, hogy hiba lenne bármi módon is 'természetesnek' kikiáltani a szabadpiaci gazdaságot. Épp ellenkezőleg: 'ahhoz, hogy a szélsőségesen kapitalista álláspontot képviseljük, előbb ki kell nevelni az emberekből az empátiát' – mondja. Szerinte az empátia elég erős ahhoz, hogy szétmállassa az erőszak és a rasszizmus kultúráját, és kiterjessze morális aggályaink körét. 'Az empátia az egyetlen olyan fegyver az emberiség arzenáljában, amely megszabadíthat bennünket az idegengyűlölet átkától' – állítja.

Tükröm, tükröm: „Az ezredforduló óta az idegtudomány lett az empátiakutatás legkreatívabb területe” – áll Az empatikus elme vizsgálata c. rész elején. A gondolatmenet pedig elvisz a tulajdonságaink neurológiai alapjaira vonatkozó egyik legérdekesebb – véletlen észlelésből született – felfedezéshez, a tükröneuronokhoz.

„Ezek olyan idegsejtek, amelyek nemcsak akkor lépnek működésbe, amikor a testünk érez valamit (például fájdalmat), hanem akkor is, amikor látjuk, hogy másvalaki éli meg azt. Azok, akiknek több tükröneuronjuk van, általában empatikusabbak, főként mások érzelmeinek átélése tekintetében. Rizzolatti (az eredeti észlelést végző kutató – Osman P.) szerint 'a tükröneuronok lehetővé teszik számunkra, hogy ne gondolati érvelés, hanem közvetlen szimuláció révén ragadjuk meg, mi játszódik le mások fejében'.” „A tükröneuronok létezése arra enged következtetni, hogy alapjaiban kell újragondolnunk, mit is jelent embernek lenni: énünk határai messze túlnyúlnak a hús-vér testi valónkon.” „Akiknek több tükröneuronjuk van” – vajon az agykutatás másik új nagy felfedezését jelentő neuroplaszticitás (l. Norman Doidge: Hogyan gyógyul az agy? – Figyelemre méltó felfedezések és gyógyulások a neuroplaszticitás világából – Park Kiadó, 2016 – Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2017/1. sz.) jelenti-e azt, hogy empatikus képességeink fejlesztésével agyunkban növekszik a tükröneuronok „hatásterülete”?

„A mai tükörneuron-kutatás egyik legfontosabb alakja Christian Keysers, a Holland Idegtudományi Intézet Szociális Agy Laboratóriumának vezetője, aki már Rizzolatti pármái csapatának is tagja volt. Megkértem, magyarázza el, *miért olyan fontosak a tükörneuronok.*

’Engem elsősorban az izgat, hogyan értünk meg másokat. Gyakran előfordul, hogy csak ránézek a feleségemre, és máris tudom, mit érez (ezáltal azt is, hogy bajban vagyok-e vagy sem...). De a hollywoodi filmeket is említhetném. Az ember szíve gyorsabban ver, amikor meglátja, hogy egy tarantula mászik James Bond mellkasán. A kezünk izzadni kezd, a pók lábai mintha a mi bőrünket csiklandoznák. *Anélkül, hogy bármiféle erőfeszítést tennénk, ugyanazt érezzük, amit Bond.* Hogyan lehetséges ez? Erre a kérdésre a tükörneuronok felfedezésével kaptunk választ. *Az agyunk letükrözi mások állapotát. A másik megértéséhez tulajdonképpen csak azt kell értenünk, mit is érzünk a helyükben. A neurológia tehát felfedezte az empátiát.*’

Határozottan állíthatom, hogy ezek szerint *az emberi természet más, mint amilyennek elképzeltük.* Arra nevelnek bennünket – különösen a nyugati világban –, hogy az egyén álljon a gondolkodásunk középpontjában, az egyén jogai és eredményei. De *ha az agyunk állapotát nevezzük identitásnak (márpedig én ezt mondanám), a kutatásaink eredménye azt mutatja, hogy identitásunk igen jelentős részét teszi ki az, ami mások fejében végbemegy.* Személyiségemet az a társadalmi környezet határozza meg, amelyben élek. Mások sorsa átszínezi az érzéseimet, és ezáltal befolyásolja a döntéseimet. Az én valójában ’mi’. *A neurológia visszahelyezte a többes szám első személyt a fejünkbe.*”

Ha végiggondoljuk ezt, meglehetősen félelmetes következményre jutunk. Közvetlen környezetünk, amelyre tükörneuronjaink révén reagálunk, s amely így alakít bennünket, a modern tömegkommunikáció és tömegmédiá révén mindinkább konvergál végtelenhez. Ez kiteljesíti József Attila szavait: „A világ vagyok – minden, ami volt, van” (A Dunánál), még hozzá úgy, hogy túlnyomórészt nem is magunk irányítjuk a ránk zúduló információkat, érzést keltő benyomásokat.

Ámde: „Steven Pinker, a Harvard Egyetem pszichológiai professzorának szavaival a tükörneuronok felfedezésének jelentősége egyszerűen ’hihetetlenül fel lett fújva. Mint mondta, a neurológusok és tudományos újságírók egyaránt úgy emlegették a tükörneuronokat, mint mindenek biológiai alapját, legyen az a nyelv, a szándékosság, az utánzás, a kulturális ismeretek elsajátítása, akármilyen hóbort vagy divat, a sport iránti rajongás, a könyörgő ima vagy természetesen, az empátia. Van azonban egy aprócska gond a tükörneuron-elmélettel: azok az állatok, amelyekben ezeket a neuronokat felfedezték, vagyis a rhésus makákók, utálatos kis majomfaj, és látszólag egy szemernyi empátia sem szorult beléjük.”

A folytatásban belép a képbe a híres „szerelemhormon”, az oxitocin kapcsolata az empátiával. „A neurológus és közgazdász Paul Zak olyan kutatással tette teljesebbé a képet, amelynek során bebizonyította, hogy az oxitocin nevű hormon empatikus reakciót válthat ki. Jól ismert az oxitocin társas kapcsolati hatása. ... Míg az oxitocin és az empátia látszólag szoros összefüggésben áll egymással, egyes tudósok hangsúlyozzák, hogy a kapcsolatuk erősen

kontextus- és személyfüggő, azaz ne képzeljük, hogy az agresszív főnökünk lefújása némi oxitocinnal mindjárt kezes báránnyá változtatja!” De kár! Micsoda üzlet lenne, és mennyi konfliktus megoldásához segítené ilyen hatású oxitocinsprayt forgalmazni!

A megvilágosodás még várat magára: „Mire következtethetünk hát a sok kutatás eredményeképpen? Világosan kell látnunk az elmében lejátszódó empatikus folyamatok összetettségét. A tükörneuronokhoz hasonló jelenségek csupán kicsiny szeletét képezik a teljes 'empátia-áramkörnek', amelynek segítségével kapcsolatot teremthetünk mások gondolataival. A neurológia tudománya jelentős fejlődésen ment keresztül. Csupán néhány generációval ezelőtt nehezen lehetett volna elképzelni, hogy így beazonosíthatóak az emberi agy empátiáért felelős területei. Az igazság mégis az, hogy *még mindig csak igen kezdetleges tudással rendelkezünk azzal kapcsolatban, hogyan is működik ez az egész, és hogyan befolyásolja hétköznapi viselkedésünket.* Agyszkennerünk birtokában olyanok vagyunk, mint a csillagászok a 17. században, akik hatalmas teleszkópjaik segítségével új csillagokat fedeztek fel, de még messze nem értették, hogy azok miből állnak, miért és hogyan mozognak. A homo empathicusszal kapcsolatos legnagyobb felfedezésünk talán hasonlóképpen várat magára.”

Most már mind erősebben éledezik bennünk az empátia a szegény szerkesztő iránt, aki nek minden, a szerzővel szembeni empátiája dacára is örködni kell a terjedelmi korlátozon. Tükörneuronjaink nyomására már csak egyet tehetünk: utoljára lenyomjuk az Entert.

Dr. Osman Péter